

Теруге:
Редактор

Д.Ақышев

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №3 2008

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша несие саясатының дамуы				
Маңызды оқиғалар мен мерейтойлар				
1.	Ұлттық Банк филиалдары: ақша-несие саясаты жолындағы 10 жыл	Қ. Құлбарақов	Атырау филиалы	3
2.	Астанаға - он жыл	М.Х. Сейфуллин	Орталық филиалы	2
3.	Павлодар облысының ұлттық валюта - теңгені енгізген сәттен бастап 15 жыл ішінде банк жүйесінің дамуы	Ромазанова Н.К Карпец С.Н.	Павлодар филиалы	7
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
4.	Ақтөбе облысы экономикасының және қаржы нарығының жағдайы	П.Ш. Әсімбетова	Ақтөбе филиалы	3
5.	Қостанай облысының сыртқы экономикалық қызметі: 2008 жылғы 6 айдың қорытындысы	Бекмағамбетова К.Р.	Қостанай филиалы	4
6.	Экономиканың нақты секторының мекемелері мониторингі – мемлекеттің ақша-кредит саясатын жетілдірудің құралы	А.Ибраева.	Атырау филиалы	2
7.	Пластик карталар нарығы қолма-қол ақша нарығымен бәсекеге түсе бастады	Олжабаева А.Т.	Жамбыл филиалы	2
8.	Жаһандық мәселелердің өңірлік аспектісі	Осипов И.В.	Орталық филиалы	2
Заңнамаға түсініктеме				
9.	Клиенттің банктік құпиясын сақтау – банктің заңды міндеті	Н.Л. Селезнева	Қарағанды филиалы	2
Тарихи анықтама				
10.				
Ақпараттық технологиялар				
11.	Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мұрағатын автоматтандыру	Ермағамбетова А.Б.	Ақпарат технологиялары департаменті	4
12.	Мобильдік құрылғылар арқылы жария болудан қорғау	Дон И.И.	Қарағанды филиалы	4
Проблемалар мен пайымдаулар				
13.	Теңге айналысы – экономика көрсеткіші	Балахметов А.А.	Қолма-қол ақшамен жұмыс департаменті	3

Семинарлар. Келіссөздер. Конференциялар				
14.	Кеңірек ойлап, айналаңа алыстан қарап, көбірек таны және ең бастысы өз күшіңе сенімді бол	Г.И. Жұмабаева	Қостанай филиалы	3
Всего				

Ұлттық Банк филиалдары: ақша-несие саясаты жолындағы 10 жыл

Қ. Құлбарақов,
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының директоры

Қазақстанда кредиттік мекемелерді құру қажеттігі 1921 жылдың қазанында өткізілген Қазақ автоном республикасының екінші съезімен атап өтілді. ҚазАССМ Халық комиссариаты кеңесінің 1922 жылғы 8 наурыздағы қаулысына сәйкес республиканың бұрынғы астанасы – Орынбор қаласында Мемлекеттік банктің облыстық конторы құрылды.

1925 жылы Гурьев қаласында (Атырау қаласының бұрынғы атауы) мемлекеттік банктің міндеттерін орындаған «Райкредит» мекемесі ашылды. 1928 жылы жұмыс көлемінің және клиенттер санының көбеюіне байланысты ол мемлекеттік банктің Қазақ өлкелік конторына бағынышты Гурьев бөлімшесі болып қайта құрылды.

1933 жылы Гурьев қаласында мемлекеттік банктің Орал облыстық кеңсесіне бағынышты Гурьев округтік конторы құрылды. 1938 жылы Гурьев облысының құрылуына байланысты округтің кеңсесінің негізінде мемлекеттік банктің Қазақ республикалық кеңсесіне бағынышты облыстық конторы ашылды.

1987 жылы ССРО мемлекеттік банктің Қазақ Республикалық конторы ССРО мемлекеттік банкінің Қазақ Республикалық банкі, 1990 жылдан – Қазақ ССР мемлекеттік банкі, 1991 жылдан – Қазақ ССР мемлекеттік ұлттық банкі, 1993 жылдан – Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып қайта құрылды. Аталған өзгерістерге сай облыстық басқармалар да қайта құрылып, 1998 жылдың 1 тамызынан бастап ҚР Ұлттық Банкінің филиалдары болып өзгертілді.

Еліміздің әртүрлі түкпірлерінде орталық банктің саясатын жүргізуіне қатыса отырып, Ұлттық Банктің филиалдары мемлекеттің экономикалық дамуының мақсаттарына жетуге бағытталған міндеттер тізбегін орындайды.

Бұрынғы ССРО - да және, тиісінше, Қазақ ССР-да бір деңгейлі банк жүйесі болды, ол Мемлекеттік банк, Сыртқы сауда банкінен және Құрылыс банкінен тұрды.

ССРО мемлекеттік банкі елдің бас банкі және ақша-кредит саясатының әдіснамалық басшылығының орталығы болды. Ол қолма-қол емес есептесулердің ұйымдастырылуы мен жүргізілуін бақылады, пайыздық саясаттың принциптерін, кредиттік жоспарлау мен қысқа және ұзақ мерзімді несиелеудің жағдайын анықтады. Сыртқы сауда банкі экспорттық-импорттық операциялар бойынша есептесулерді ұйымдастыру мен жүзеге асыруды қамтамасыз етті. Құрылыс банкі мемлекеттік банктің кредиттік саясат, халық шаруашылығына негізгі қаржы жұмсау бойынша шешімдерін орындады.

Тәуелсіздік алғаннан соң, 90 жылдардың басында, Қазақстанда банк жүйесін реформалау қажеттігі туындады, бұл көбіне нарықтық қарым-қатынасқа көшумен байланысты болды. Осы ретте, Қазақстанның банк жүйесінің қалыптасуына заңнамалық негіз болған 1990 жылы «Қазақ ССР-ғы банктер мен банк қызметі туралы» Заң қабылданды. Аталған заңмен алғашқы рет коммерциялық банктерге анықтама беріліп, басқа да кредиттік мекемелерді (кредиттік кооперативтер, зейнетақы, инвестициялық қорлар) құруға, жеке меншік, сонымен қатар, шетелдік капиталдың қатысуымен банктер ашуға рұқсат етілді. Заңмен Қазақ ССР-ның мемлекеттік банкінің негізгі міндеттері мен функциялары белгіленді, соның ішінде ақша-кредиттік реттеу жүйесінде, банктермен жүргізілетін операциялардың тізбесі, коммерциялық банктерді ашу және олардың қызметін тоқтату тәртібі, елдің мемлекеттік банкімен коммерциялық банктердің қызметін реттеу әдістері анықталды.

Елдің екі деңгейлі банк жүйесі 1991 жылдан бастап қалыптаса бастады. Жаңа банк жүйесінің бірінші деңгейі Ұлттық Банкпен және оның облыстардағы бөлімшелерінен

тұрды. Банк жүйесінің екінші деңгейі - бұрыннан бар мамандандырылған, сонымен бірге жеке және заңды тұлғалардың бастамашылығымен құрылған банктерден қалыптасты.

Тоқсаныншы жылдар әртүрлі қаржылық мекемелердің санының қарқынды өсуімен сипатталды. Ол кезде тек коммерциялық банктердің санының өзі 200 астам болды, соңынан, олардың көпшілігі қаржылық тұрғыдан дәрменсіз болып шықты.

Банк жүйесін қалыптастырудың бастапқы кезеңі аталған жүйенің нарықтық жағдайда қалыпты жұмыс істеуіне кедергі келтіретін, банктік заңнамадан кемшіліктер қатарын тауып шығарды, және оны жетілдірудің қажеттігін айқындады. Осы ретте ескі заңнамада Ұлттық Банктің егемен мемлекеттің банкі ретіндегі мәртебесі анықталмаған болатын.

Осы негізде 1993 жылдың 13 сәуірінде «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Заңы қабылданды, ол банк жүйесінің ұлттық нормативті және құқықтық базасын реттеуді қалыптастыру процессін бастауға және меншікті валюта енгізуге дайындалуға мүмкіндік берді. Құжат, мақсаты ұлттық валютаның ішкі және сыртқы тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылатын, Ұлттық Банктің тәуелсіздігін бекітті. Экономиканы несиелеу функциясы екінші деңгейдегі банктерге көшті.

1993 жылғы қарашада теңгені енгізу кезеңіне Қазақстанның банк жүйесі едәуір реформаларға ұшырады: екі деңгейлі банк жүйесі жұмыс істеді, барлық мамандандырылған банктер акционерлік банктер болып қайта құрылды, ал Ұлттық Банкке орталық банктің функциялар қатары жүктелді. Бұл меншікті ұлттық валютаға көшу мен Қазақстанмен дербес ақша-кредит саясат жүргізуін айтарлықтай шамада жеңілдетті.

Ұлттық Банктің филиалдарының функциялары республиканың дербес ақша-кредит саясатын жүргізгенінен бері экономиканың даму кезеңдеріне байланысты еліміздің бас банкімен жүзеге асырылатын міндеттерге сәйкес өзгеріп отырды.

Аймақтарда Ұлттық Банк атынан іс қимылдарды жүзеге асыра отырып, филиалдар оның негізгі міндетін – республикада баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұдан басқа, олар Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатын жүргізуіне, аймақтың қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі, облыс аумағында валюта заңдарының сақталуына бақылауды жүзеге асырады.

Қазіргі уақытта Атырау филиалы Қазақстан Республикасы Ұлттық Банктің жекелеген құрылымдық бөлімшесі болып табылады, оның қызметі Ұлттық Банк белгілеген өкілеттіктер шегінде, қолданыстағы заңнамаға және еліміздің орталық банкінің нормативті-құқықтық актілеріне сәйкес ұйымдастырылған.

Филиал Ұлттық Банктің негізгі мақсатын іске асыруға – Қазақстан Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал етеді. Филиалға:

- 1) Ұлттық Банктің ақша-кредит саясатын жүргізуіне көмектесу;
- 2) облыста төлем жүйесінің жұмыс істеуіне және төлем карточкаларының таратылуына көмектесу;
- 3) облыста қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектесу;
- 4) облыстың аумағында банктердің және олардың филиалдарының, сондай-ақ банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың валюта заңдарын сақтауына бақылауды жүзеге асыру жүктеледі.

Филиал өзіне жүктелген міндеттерге сәйкес мынадай негізгі функцияларды жүзеге асырады:

Қолма-қол ақша беру, банк филиалдарынан ақша қабылдау, жеке тұлғалардан тозған, ақаулы және айналыстан шығарылған банкноттар мен монеталарды қабылдау, оларды айырбастау. 2008 жылдың 1 жартыжылдығында ЕДБ филиалдарына 23,2 млрд. теңге берілді, олардан – 8,9 млрд. теңге қолма-қол ақша түсті. Резервтік қорға 126,0 млн. теңге тозған банкноттар салынды.

Жеке тұлғалардан 0,3 млн. теңгеге ескі үлгідегі банкноттар алынып және басқа ақша белгісіне ауыстырылды.

Тіркеу куәліктерін және валюталық операциялар жүргізу туралы хабарлама жөніндегі куәліктерді беру. Ағымдағы жылдың 6 айында филиалмен 60 валюталық

операция тіркелді, 12 хабарлау туралы куәлігі берілді, оның ішінде 10 – жеке тұлғалармен шетелдік банкте шот ашуға.

Уәкілетті банктердің және уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерін тіркеу, айырбастау пунктінің тіркеу куәліктерін беру. 2008 жылдың 1 шілдедегі жағдайы бойынша облыста 135 айырбастау пункті жұмыс істеді, олардың 106 уәкілетті банктердің, 5 уәкілетті пошта байланыс ұйымы мен 24 уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері. 2008 жылдың басынан 14 айырбастау пункті ашылып, 8 айырбастау пункті жабылды. 14 айырбастау пунктінің үй-жайларының техникалық жабдықталуы тексеріліп, тіркеу куәліктері берілді.

Валюталық мониторингті жүргізу. Үстіміздегі жылғы шілденің 1-не облыс аумағында қызметін жүзеге асыратын 40 резидент емес компаниялардың өкілдіктері мен филиалдарынан (республика бойынша респонденттердің жалпы санының 32%) ақпараттар жиналды.

Төлем балансын бағалау мәліметтер жинау, өңдеу. 2008 ж. 1 шілдеге төлем балансы бойынша есепті облыстың екі жүзден астам мекемелері тапсырды. Тауарларды экспорттау мен импорттау кезінде тасымалдау мен сақтандыруға жұмсалатын шығындар туралы зерттеуге аумақтың 196 мекемесі қамтылды.

Экономиканың нақты секторының (ЭНС) аймақтық мекемелерінің пікіртерімі. Ағымдағы жағдай мен күтілетін бағдарлар бойынша жедел ақпаратты 148 мекеме тапсырады, бұл ЭНС мониторингінің республикалық санының 9,5%.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істі әкімшілік шығаруды жүзеге асыру. 2008 жылдың 1 жартыжылдығында филиалмен валюта заң нормаларын бұзу бойынша 93 материал қаралды, оның ішінде 3 материал шешім шығарылуы үшін ҚРҰБ-нің орталық аппаратына жолданса, 57-не филиал басшылығының шешімі шығарылды. 33-материал бойынша әкімшілік құқықбұзушылық іс қозғалған жоқ.

Ұлттық Банктің Атырау филиалы, әрі қарай да, өлкеде Ұлттық Банктің негізгі міндеттерін жүзеге асыруына жәрдемдесе отырып, мемлекеттің өркендеу игілігі үшін алдыңғы шептен орын алуға жұмыстанады. Өз кезегінде, Ұлттық Банкпен нәтижелі еңбек үшін барлық жағдай жасалуда: осы заманғы талаптарға сәйкес келетін филиалдың ғимаратының болуы, алдыңғы ақпараттық технологияларды қолданған іскерлік процесстердің толық автоматтандырылуы, еңбек ресурстарының кәсібилігін жоғарылату бойынша жүйелі түрдегі жұмыстың жасалуы.

Астанаға - он жыл

Сейфуллин М.Х.,
ҚР Ұлттық Банкі Орталық филиалының директоры

2008 жылдың шілдесінде біз Астана қаласының – Қазақстан елордасының 10 жылдық мерейтойын атап өтеміз. Республикамыздың жалпы ішкі өнімінің қорына 10% табыс әкелетін Астананың өрлеу қарқыны бірінші кезекте қаламыздағы банк жүйесімен тығыз байланысты.

Он жыл - бұл қаламыздың ғана емес, жалпы елордамыздың өміріндегі шын мәнінде қалыптасудың және серпінді қадамдармен экономикалық ілгерілеудің тұтас кезеңі. Жас, жедел дамып келе жатқан мегаполис, жоғары астаналық мәртебеге ие, еліміздің әкімшілік орталығы ретінде құрылысы қарқынды жүргізіліп жатқан, сәулеті мен сәні келіскен бұл қала еліміздің ғана емес, барша қазақстандықтардың мақтанышы.

Астана бүгінде үкіметтік ұйымдар, елшілік өкілдіктері және жүзден астам бірлескен шетелдік кәсіпорындар орналасқан республикамыздың ең ірі іскерлік және мәдени орталығы. Оның үстіне елордамыз халықаралық туризмді, ауқымы үлкен халықаралық жиындар мен жоғары деңгейдегі кездесулер өткізу орнына айналды.

Қаланың экономикалық-әлеуметтік ерекшелігі, оның астаналық мәртебесі аймақтағы қаржы жүйесінің жұмысына да елеулі әсерін тигізіп отыр. Бұл тұрғыда банк саласы жетекші рөл атқарады десек жөн. Өз кезегінде елордасының Астанаға ауыстырылуы бұл аймақтағы банк жүйесінің дамуына тың серпін берді. Бүгінгі таңда қаламызда Ұлттық Банктің Орталық филиалы, 2 дербес банк және екінші деңгейдегі банктердің 27 филиалы орналасқан. Бұл елордамыздың алғашқы қалыптасу кезіндегіден екі есе артық.

Қазіргі уақытта Астанада дамыған қаржылық қызмет көрсету жүйесі қалыптасып, жемісті жұмыс атқарылып жатыр. Халықтың республикамыздағы банк жүйесіне айрықша сенім білдіруі олардың банктердегі депозитке қаржы салуынан да байқалады. Тек соңғы бес жылда ғана ол 16 есе көбейіп, 2007 жылдың соңында 527,8 миллиард теңге болды. Банктің мүмкіндік қорын толықтырудың негізгі көздерінің бірі болып табылатын депозиттердің шұғыл өсімі олардың несие беру жұмысын жандандыруға мүмкіндік етіп келеді. Атап айтқанда, қаламыздың экономикасындағы банктік несиелер жөніндегі негізгі қарыздың жалпы көлемі үстіміздегі жылдың басында 521,1 миллиард теңгені құрап, соңғы бес жылдың көлемінде бес есе өсті.

Елордамыздың валюталық нарығы жедел қарқынмен дамуына орай жыл сайын ақша айырбастау пункттерінің саны да көбейе түскен. Қазіргі уақытта Астанада 281 ақша айырбастау пункті жұмыс істейді десек, олардың 194-і банктерге және 87-сі өкілетті ұйымдарға тиесілі. Ақша айырбастау пункттерінің саны 1998 жылмен салыстырғанда 4 есеге жуық, ал шетелдік валюталарды сатып алу-сату көлемі тиісінше 10 және 7 есе өсті.

Астана экономикасының серпінді дамуына және тұрғындарының табыстары көбеюіне байланысты экономика нысандарының қолма-қол ақшаға сұранысы арта түскен. Соған сай жыл өткен сайын Орталық филиалдың қаржылық қызметі де жанданып келеді. Өткен 10 жылда екінші деңгейдегі банктердің қолма-қол ақша беруі 10 есе көбеюі осы сөзіміздің дәлелі.

Сонымен қатар төлем карточкаларының нарығы да серпінді даму үстінде. Атап айтқанда, Астана қаласы бойынша соңғы бес жыл ішінде айналымдағы карточкалардың саны 4 еседен астам көбейіп, 2008 жылдың 1 мамырында 481 мыңға жетті. Банкоматтар саны 55-тен 442 бірлікке, терминалдар – 38-ден 2194 бірлікке, тауарлар мен қызметтерге төлем карточкаларын қабылдайтын сауда кәсіпорындары 180-нен 1131 бірлікке дейін көбейді. Астана орта есеппен алғанда әрбір екі адамға бір төлем карточкасынан келетін республикамыздағы ең ұтымды аймақтардың бірі.

Астананың 10 жылдық мерейтойы қарсаңында банк секторы дамуын қорытындылай отырып, орын алып отырған қиындықтар мен проблемаларға қарамастан, Қазақстанның банк саласы алдағы уақытта да өзінің алдында тұрған міндеттерді шешуде жоғары кәсіптік деңгейден көрінеді, өзінің қабілеттілігін және табысты жұмыс істей алатындығын көрсетеді, республиканың қаржылық жүйесінің бәсекелестікке төтеп беруіне қомақты үлес қосады деген сенім зор.

Павлодар облысының ұлттық валюта - теңгені енгізген сәттен бастап 15 жыл ішінде банк жүйесінің дамуы

Ромазанова Н.К.,

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» ММ Павлодар филиалының директоры
Карпец С.Н.,

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» ММ Павлодар филиалының
экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы

Қазақстанда 15 жыл бұрын 1993 жылғы 15 қарашада ұлттық валюта - теңгені енгізу Павлодар облысының банк жүйесінің қайта құрылуы мен нығайуына ықпал етті, сондай-ақ Павлодар филиалына жүктелген міндеттер мен мақсаттарды жүзеге асыруда елеулі өзгеріс енгізді.

Өз валютасының болуы Ұлттық Банкке тәуелсіз ақша-кредит саясатын жүргізуге мүмкіндік берді, Ұлттық Банктің негізгі міндеттері ұлттық валютаның ішкі және сыртқы тұрақтылығын қамтамасыз ету болды. Экономиканы кредиттеу міндеті екінші деңгейдегі банктерге берілген болатын. Егер 1994 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша тұтастай алғанда облыс бойынша кредиттік салымдар 525,0 млн. теңгені құраса, 1995 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 3254,0 млн.теңге болды немесе 2729,0 млн.теңгеге ұлғайды немесе 6,2 есе өсті. Кредиттердің жалпы сомасының 373,0 млн.теңгесі орталықтандырылған (аукциондық директивтік) кредиттер есебінен берілген болатын. Осылайша Ұлттық Банктің орталықтандырылған кредиттік ресурстарын пайдалана отырып, екінші деңгейдегі банктер халықтың және заңды тұлғалардың уақытша бос ақша қаражатын, сондай-ақ сыртқы заемдарды тарта бастады. Алайда, сол жылдардағы жекелеген банктер бойынша статистиканы алатын болсақ, олар берген кредиттер 50%-дан 90%-ға дейінгі мөлшерде орталықтандырылған кредиттік ресурстармен жабылған болатын.

Осы кезеңде Павлодар облысының банк жүйесінде 9 жеке банк пен Алматы банктерінің 15 облыстық филиалдары (олардың бағынысында банктердің 44 аудандық филиалдары) болды. Кредиттік салымдардың анағұрлым көп үлесі (облыс бойынша кредиттік салымдардың жалпы көлемінің 89%-нан көбі) «Тұранбанк» АБФ, «Қазэнергоинвестбанк» АБФ және «Агропромбанк» АБФ болды.

1994 жылы кредиттер бойынша сыйақы ставкаларының ең көп мөлшері жылдық 415% (жылдық 320%-дан 415%-дейін ставкамен облыс бойынша 12% кредит берілді) жетті. Сол жылдардағы төлем жасамау дағдарысы, кредиттер бойынша жоғары сыйақы ставкалары кредиттерді қайтармаудың өсуіне әкелді. Осы кезеңде өкінішке орай төлем жасамауды уақытша төмендетуге мүмкіндік берген өзара берешектің мемлекетаралық және ішкі республикалық есептерін жүргізу қолданылды.

Облыс бойынша төлем жасамауды және құжат айналымының уақытын қысқарту мақсатында Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің 1994 жылғы 19 тамыздағы № 163 бұйрығына сәйкес республикада бірінші рет, Ұлттық Банктің Павлодар облыстық басқармасы жанынан ішкі облыстық банкаралық есеп айрысуды жүзеге асыру бойынша облыстық клиринг орталығы ашылды, оның ашылуымен бірінші рет нақты уақыт режимінде қолма-қол жасалмайтын төлемдер жасау мүмкіндігі ашылды. Жекелеген банктер бойынша ақша қаражатын пайдалану тиімділігінің коэффициенті 6-7 мәнді санға жетті, мысалы: операциялық күн басына корсеп қалдығы 76 теңге кезінде, операциялық күн үшін ақы төлеу 1049985 теңгені құрады. Облыстық клиринг орталығының бүкіл жұмысы кезеңінде (1994 жылғы қарашадан бастап 1999 жылғы шілде айы аралығында) облыс банктері арасында есеп айрысуды жүргізу мен уақтылы жабуда бірде бір іркіліске жол берілген жоқ.

Облыста осы кезеңде ақша айналысы кәсіпорындар мен ұйымдардың қанағаттанарлықсыз қаржы жағдайы, олардың есеп айрысу шоттарында қаражаттың жоқ болуы, тұтыну нарығының қанағаттанарлықсыз жай-күйі, өндірістің құлдырауы, 2-3 айға

дейін жалақы төлеу бойынша кешіктірілулер орын алған, ал мерзімі өткен берешек сомасы, мысалы облыс бойынша 1995 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 1150,9 млн.теңгені құраған жағдайда дамыды. Халықтың 1994 жылы іске асырылмаған кірістер сомасы 3520,0 млн.теңгені құрады (ақша кірістері және осы кірістер бойынша тауарлар мен қызметтер ұсынысы арасындағы айырма), бұл саудада бірінші қажеттілік заттарының қысқаруымен және бағаның өсуімен байланысты (инфляция деңгейі 1994 жылы 1258% құрады) болды. Айналысқа шығарылған әрбір 100 теңгенің банк кассасына тек 45 теңгесі қайта қайтарылып отырды, яғни негізгі ақша массасы халықтың қолында қалып отырған (өйткені тауарлар, тамақ өнімдері негізінен бағасы төмен, ассортименті әртүрлі болғандықтан базарлардан сатып алынатын), немесе облыс аумағынан тыс кеткен.

1994 жылы жеңілдікпен берілетін кредиттерді, 1995 жылы директивті кредиттерді беру тоқтатылды, екінші деңгейдегі банктер кредиттік ресурстар ретінде өз қаражатын, сондай-ақ тартылған қаражатты (халықтың салымдарын, клиенттердің есеп айырысу шоттарындағы қаражаттарды және т.б.), банкаралық кредиттерді пайдалана бастады.

Ақша-кредит саясатын жүргізу тиімділігіне «Ұлттық Банк туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы № 2155 қаулысы ықпал етті, осыған сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі коммерциялық банктердің сенімділігін көтеру және қадағалауды күшейту үшін күш салған болатын. 1993 жылғы 1 қазанда құрылған Ұлттық Банктің Павлодар облыстық басқармасының банктік қадағалау бөлімі банктік заңнаманы, Ұлттық Банктің екінші деңгейдегі банктерге қоятын талаптарын сақтауды бақылау міндеттерін жүзеге асырды.

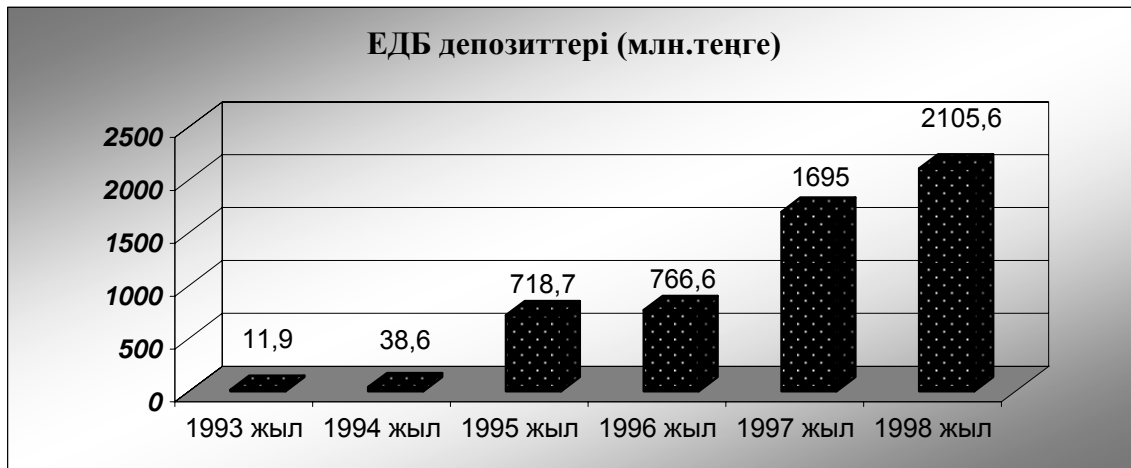
Облыста банк жүйесінің даму және қалыптасу барысында екінші деңгейдегі банктердің барлығы дерлік бәсекелестікке төтеп бере алмады, 4 жеке банк («Керекубанк» КБ, «Тұлпар» ЖБ, «Сарыарқабанк» АБ, «Химбанк» КБ), оған қоса Алматы банктерінің 7 филиалы жабылды. 1999 жылғы 1 қаңтарда аумақтың банк жүйесі 5 жеке банк және екінші деңгейдегі банктердің 13 филиалы болып қалыптасты.

Қазіргі кезде 3 банктің филиалдары таратылу жағдайында тұр («Көмірбанк» АҚ, «ВалютТранзитБанк» АҚ, «Наурызбанк» АҚ).

Осылайша, банктерді қайта қаржыландыру тетігінің өзгеруі және оларға экономиканы кредиттеу жөніндегі міндеттерді беру тұтастай республика бойынша ғана емес, облыс бойынша да кредиттік, депозиттік және валюталық нарықтың дамуына ықпал етті.

1993-1998 кезең аралығында аумақ экономикасының банктерге кредиттер бойынша борышының жалпы көлемі іс жүзінде 5 есе өсті және 1999 жылғы қаңтарда 2483,8 млн.теңгені құрады. Кредиттік салымдардың негізгі үлес салмағы 2 банкке - «Көмірбанк» ААҚ және «Иртышбизнесбанк» ААҚ тиселі болды (облыс бойынша кредиттік салымдардың 59,3%). Кредиттер бойынша сыйақы ставкаларының орташа көлемі азайды және 1999 жылғы 1 қаңтарда жылдық 25-33%% болды.

Өсіресе екінші деңгейдегі банктердің аумақтағы депозиттік нарықтың дамуы мысалы негізінде кредиттік ресурстарды қалыптастыруға қатысты өзгерістері айқын көрініп отыр. Мысалы 1993-1998 жылдар аралығында екінші деңгейдегі банктерде депозиттік шоттардағы қаражат қалдығының ұлғаюы іс жүзінде 200 есе (1994 жылғы 1 қаңтар жағдайына депозиттер – 11,9 млн.теңге, 1999 жылғы 1 қаңтарда- 2105,6 млн.теңге құрады) өсті. Бұл ретте ұлттық валютадағы депозиттер қарқынының тез өсуі оң үрдіс екендігін атап айтқан жөн.

1999 жылы «Қазақстан жеке тұлғалардың екінші деңгейдегі банктердегі салымдарына кепілдік беру (сақтандыру) қоры» ЖАҚ-ын құру банк жүйесіне деген сенімді одан әрі нығайтуға ықпал етті. 1999 жыл ішінде облыс бойынша депозиттер көлемі өткен жылмен салыстырғанда 2 есе немесе 2525,2 млн.теңге болды және 2000 жылғы 1 қаңтарда 4630,8 млн.теңгені құрады. Бұл ретте негізгі үлестік салмақты (76%) халықтың депозиттік салымдарының қалдығы құрады.

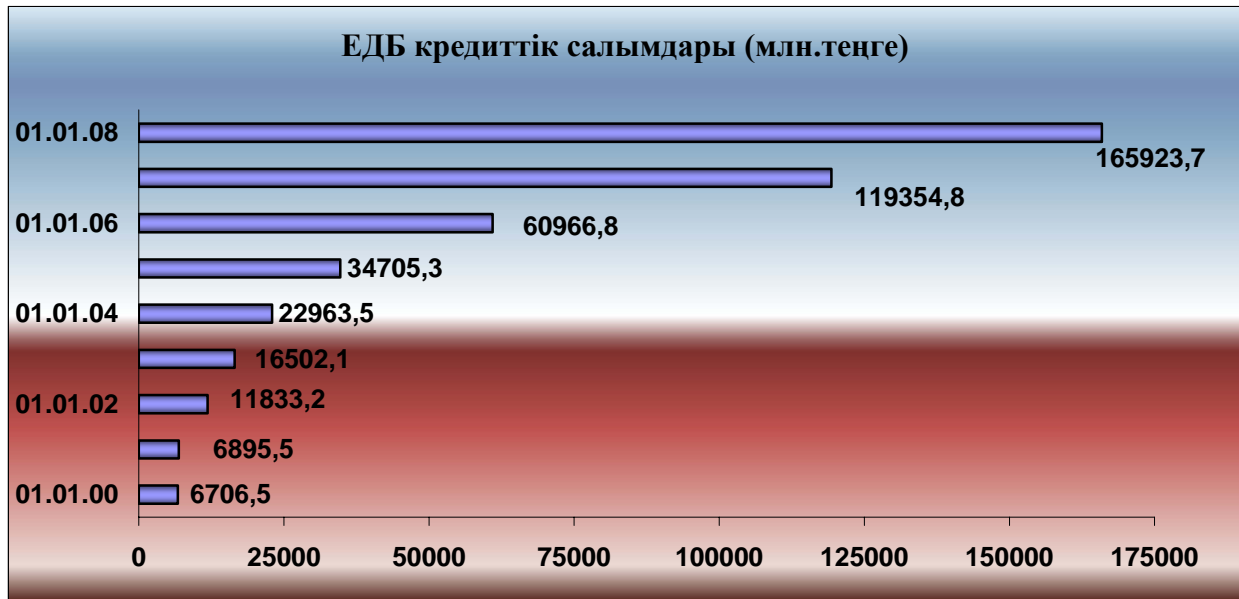
Жеке ұлттық валютаны енгізген алғашқы күннен бастап аумақтың валюталық нарығы да қалыптаса бастады (1993 жылғы желтоқсаннан бастап ҚР Ұлттық Банкі Ұлттық Банктің облыстық басқармаларына заңды тұлғаларға қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүзеге асыруға лицензия беруге өкілеттікті берді), қолма-қол шетел валютасы нарығын дамыту үшін банк және банк емес ұйымдар айырбастау пункттерінің торабы құрылып, қазіргі кезеңге дейін табысты жұмыс істеуде. Егер 1995 жылы облыс аумағында 96 айырбастау пункттері жұмыс істесе, қазір қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын 136 айырбастау пункттері жүзеге асырады. Ішкі валюталық нарықта негізінен АҚШ доллары және ресей рубліне деген сұраныс жалғасуда.

«Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу мен қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 4 шілдедегі № 474 Заңын қабылдау және Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын мемлекеттік реттеу мен қадағалау туралы агенттігінің 2004 жылғы 1 қаңтардан бастап жұмыс істеуі Қазақстан Республикасының қаржы жүйесінің тұрақтылығын бұдан әрі көтеруге және қаржы қызметтерін тұтынушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға жол бермеу жөнінде жағдайлар жасауға әсер етті.

Соңғы 10 жыл Павлодар облысының банк жүйесінің алға қарай дамып отырғандығын көрсетеді, оған мына факторлардың жиынтығы: аумақ экономикасының барлық салаларында өндіріс көлемінің өсуі, ауылды мемлекеттік қолдау, кіші кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту, халықтың кірісін ұлғайту ықпал етті. Осы факторлардың әсері облыстың банк секторының тұрақты жұмыс істеуіне және оның нақты экономикамен өзара әрекет етуіне ықпал ететін ортаны құрады.

2008 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша облыс аумағында екінші деңгейдегі банктердің 26 филиалы және 1 жеке банк жұмыс істеді.

Аумақ экономикасының банктердің кредиттерін негізгі және айналым қаражатын қаржыландыру көзінің бірі ретінде пайдалануы екінші деңгейдегі банктердің кредиттеу көлемінің оң динамикасымен расталып отыр:

Алайда, 2007 жылғы қыркүйек-желтоқсан кезеңінде ЕДБ-ның халыққа берген кредиттерінің көлемі 2006 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 17009,6 млн. теңге (2006 жылы - 31339,5 млн.теңге, 2007 жылы-14329,9 млн.теңге). қысқарғанын айта кеткен жөн. Жоғарыда келтірілген деректер осы кезеңде аумақтағы екінші деңгейдегі банктердің халықты кредиттеу нарығында кредиттік белсенділігінің төмендегендігін көрсетеді, бұл АҚШ-тағы ипотекалық дағдарысқа байланысты халықаралық қаржы дағдарысының салдары болып отыр.

Осы кезде бұрынғы режимде кредиттеуді негізінен 2 банк - «Қазақстан Халық Банкі» АҚ және «Банк Каспийский» АҚ филиалдары жүзеге асырғандығын айта кеткен жөн. Бірқатар банктер кредиттер беруге мораторий жариялады («АТФ Банк» АҚ, «АльянсБанк» АҚ, «Темірбанк» АҚ, «Нұрбанк» АҚ, «Данабанк» АҚ), «БанкТұранӘлем» АҚ-ның филиалдары өтелетін сома шегінде, яғни кредиттік портфельді өсірмей кредиттер берді.

Халықаралық қаржы дағдарысының әсері салдарынан екінші деңгейдегі банктер кредиттер алу, оның ішінде тұтыну кредиттерін алу талаптарын қатаңдатты.

Аумақтың депозиттік нарығы, әсіресе халықтың салымдар нарығы соңғы он жыл ішінде біршама өзгерді. Депозиттердің белсенді өсуі, оның ішінде халықтың салымдарының өсуі, әсіресе соңғы 2 жыл ішінде қарқынды дамығандығы байқалады, орташа жыл сайынғы өсім 9 млрд. теңгені құрады.

АҚШ-тың ипотекалық нарық дағдарысынан туындаған 2007 жылғы шілде-қыркүйектегі халықаралық қаржы нарығындағы тұрақсыздық белгілі бір тұрғыда біздің аумағымыздың депозиттік нарығына да әсер етті. 2007 жылғы 3-тоқсанда депозиттік шоттардан 3188,4 млн. теңге сомаға ақша қаражатының әкетілгені байқалады (шілде айында ақша қаражатының әкетілуі– 1237,3 млн. теңге және қыркүйек айында – 2230,1 млн. теңге, тамыз айында 279,0 мың. теңге «қалып қойды»). Алайда жалпы 2007 жылы облыс бойынша тартылған депозиттердің сомасы 237817,7 млн. теңгені құрады, бұл 2006 жылы тартылған депозиттер сомасынан 94422,2 млн. теңгеге немесе 39,7% көп. Заңды және жеке тұлғалардың кері қайтарылған сомасы есепті кезеңде - 224133,6 млн. теңгені құрады, бұл 2006 жылы кері қайтарылған депозиттер сомасынан 88364,2 млн. теңгеге немесе 39,4% көп. Осылайша 2007 жылы шоттарда тартылған депозиттердің жалпы сомасынан 13684,1 млн. теңге немесе 5,75% «қалып қойды».

**Павлодар облысы халқының салымдарының динамикасы
(млн.теңге)**

Халық- тың салымдар ы	01.01.01	01.01.02	01.01.03	01.01.04	01.01.05	01.01.06	01.01.07	01.01.08	01.07.08
Барлы-ғы	9945,7	6163,9	8880,7	11737,9	16134,6	20588,3	28301,7	43828,8	48253,4
оның ішінде халық- тың	5191,7	5685,5	8414,3	11159,7	14656,3	19276,2	26765,9	39180,6	43593,4

2008 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша Павлодар облысының әр тұрғынына депозиттік қалдықтың 58318,9 теңгесі тиіселі болып отыр, бұл 2006 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 15436,9 теңгеге немесе 36,0% көп.

Аумақтың валюта нарығының дамуы жалғасуда, шетел валютасын сатып алу мен сату көлемінің өсуіне әсер ететін негізгі факторлардың бірі болып облыста банктердің жеткілікті айырбастау пункттерінің тармақталған торабының болуын, қолма-қол шетел валютасын айырбастау бойынша клиенттерге сапалы қызмет ұсынатын қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын ұйымдастыруға лицензиясы бар уәкілетті органдардың бар болуын атап өтуге болады. 2008 жылғы 1 шілдеде облыста қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын 136 айырбастау пункттері, оның ішінде: 1119 уәкілетті банктердің айырбастау пункттері, 15 уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттері және 2 почта байланысы уәкілетті ұйымдарының айырбастау пункттері жүзеге асырды.

Соңғы 2 жылда валюта нарығындағы ахуал теңге бағамының АҚШ долларына қарағанда нығаюымен, яғни еуро мен ресей рублінің нығаюына байланысты, ал өткен жылы сондай-ақ АҚШ-тағы ипотекалық заемдар нарығындағы дағдарысқа байланысты АҚШ долларының әлсіреуімен сипатталады.

2 - кесте

Павлодар облысындағы қолма-қол шетел валютасының нарығы

Атауы	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
АҚШ доллары								
- сатып алу көлемі (млн. \$)	44,9	69,0	77,1	88,4	97,0	107,4	152,2	160,1
- сату көлемі (млн. \$)	181,2	204,5	238,0	222,0	219,5	344,8	387,2	441,1
- сатып алудың орташа есептелген бағамы (долл./теңге)	149,0	147,76	153,78	149,31	135,33	132,5	125,71	122,31
- сатудың орташа есептелген бағамы (долл./теңге)	152,0	148,35	154,44	150,41	136,65	133,47	126,77	123,35
Нем.маркасы/Еуро								
- сатып алу көлемі (млн. еуро)	5,5/ -	9,1/ -	/ 8,7	/10,3	/9,6	/ 9,3	/11,1	/18,0
- сату көлемі (млн. еуро)	5,4/ -	9,0/ -	/ 20,1	/25,4	/23,7	/ 26,9	/49,0	/95,4
- сатып алудың орташа есептелген	75,0/ -	65,72/ -	/145,17	/168,04	/167,79	/163,28	/156,98	/167,64

бағамы (еуро/теңге)								
- сатудың орташа есептелген бағамы (еуро/теңге)	77,0 /-	67,63/ -	/147,07	/170,87	/170,74	/166,49	/159,33	/169,08
Ресей рублі								
- сатып алу көлемі (млн. рубль)	161,6	321,2	473,2	582,7	739,8	740,0	831, 2	997,6
- сату көлемі (млн. рубль)	166,5	325,5	493,5	675,8	951,3	937,7	1 314,4	1 574, 4
- сатып алудың орташа есептелген бағамы (рубль/теңге)	5,5	5,04	4,88	4,85	4,70	4,70	4,63	4,81
- сатудың орташа есептелген бағамы (рубль/теңге)	6,5	5,12	4,94	4,92	4,77	4,77	4,72	4,89

Ұлттық Банктің ұлттық валютаны теңгені енгізген кезден бергі кезеңдегі қабылданған қолма-қол ақша айналымын тұрақтандыру жөніндегі шаралары белгілі бір оң нәтижелер берді. Мысалы, банктердің қассаларына қолма-қол ақшаны қайтару коэффиценті 1999 жылы 45% -дан 2007 жылы 90,4%-ға дейін ұлғайды, бұл қолма-қол ақшаны айналысқа шығару көлемінің өскендігін көрсетеді. 2006 жылғы 15 қарашадан бастап айналысқа жаңа дизайндағы банкноталар 19979,5 млн. теңге сомаға шығарылды, бұл 2006 жылы айналысқа шығарылған қолма-қол ақшаның жалпы сомасының 31,7% құрады.

Пластикалық карточкаларға қызмет көрсететін төлем жүйелерінің дамуында прогресс байқалды, өйткені бірінші кезекте клиенттермен жұмыс істеуге бағытталған банк сервисі төлем карталарын ендіру мен пайдалануды болжайды. Бүгінгі күні біздің облыстың екінші деңгейдегі банктері осы болашағы бар бағытта өз жұмыстарын біршама жандандыра түсуде.

Павлодар облысы бойынша 2008 жылғы 1 шілдеде төлем карточкаларын ұстаушылардың саны 341,4 мың. адам (айналысқа 365,0 мың. дана төлем карточкалары шығарылды) болды. 2008 жылдың басымен салыстырғанда 11,6% өсу байқалды (айналысқа 13,7%-ға артық төлем карточкалары шығарылды).

Павлодар облысы аумағында 1008 POS – терминалдар және 360 банкоматтар орнатылған, қызметтер мен тауарларға ақы төлеу үшін төлем карточкаларын қабылдайтын сауда кәсіпорындарының саны 462 болды (2008 жылғы 1 қаңтарда 963 POS – терминалдар, 351 банкоматтар және 444 сауда нүктелері) немесе 2008 жылдың басымен салыстырғанда тиісінше 45, 9 және 18 ұлғайды.

Оған қоса, сандық көрсеткіштердің өсуінде құрылымдық қозғалулар болған жоқ, яғни төлем карточкаларын пайдалана отырып қолма-қол және қол-қолма жасалмайтын операциялардың көлемінде тепе-теңдік сақталуда. Мысалы, облыс аумағында орналасқан банкоматтар мен терминалдар арқылы қолма-қол ақшаны беру жөніндегі операциялардың саны 2007 жылы 8151,3 млн. теңге сомаға 399,2 мың транзакцияны құраса, қолма-қол жасалмайтын төлемдер 1400,8 млн. теңге сомаға 50,0 мың транзакцияны құрады.

Филиал мамандарының халықтың арасында 2007 жылы және 2008 жылдың бірінші жартыжылдығында өткізген пікір-терімі және сауда кәсіпорындарының арасындағы сауалнама төлем карточкаларын пайдалана отырып есеп айрысуды дамытуға кедергі жасайтын негізгі факторлар мыналар екендігі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді: ол халықтың психологиялық жағынан дайын еместігі; осы банк қызметінің түрін, оның ішінде төлем карталарын сауда-сервистік торапта пайдалану мүмкіндігі туралы жеткілікті түрде және қолжетімді жарнаманың жоқтығы.

Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктерін 2009-2011 жылдарға арналған орта мерзімді болашақта дамыту мынадай басым бағыттар бойынша жүзеге асырылатын болады:

- ✓ клиенттерге кешенді қызмет көрсетуге көшу, банк қызметінің ең жоғары тиімділігіне қол жеткізу үшін басқару жүйесін жетілдіру, тәуекел-менеджментті жетілдіру;
- ✓ кешенді қаржы қызметтерін тоғыспалы сатудың тиімді жүйесін құру, «one stop shopping» тұжырымдамасы бойынша ЕДБ филиалдық торабы арқылы бір клиентке орташа 5 өнімді: төлем карточкаларын, депозиттерді, тұтыну немесе тұрғын-үй кредиттеуді, (жалпы) сақтандыруды, зейнетақы қорының тағамдарын, пайлық қорларды, өмірді сақтандыру полистерін сату;
- ✓ мемлекеттік және корпоративтік бағалы қағаздар нарығында бағалы қағаздардың сауда портфелін қалыптастыру;
- ✓ қызмет спектрін жақсарту есебінен, тоғыспалы сату және «one stop shopping» арқылы кіші және орта бизнес кәсіпорындары секторының клиенттік базасын кеңейту және нығайту;
- ✓ кредитті қажет етпейтін немесе оларға пайызсыз және банктік емес өнімдер ұсыну жолымен басқа нарықта арзанырақ қорландырылатын клиенттермен жұмыс істеу;
- ✓ халықаралық қаржы ұйымдарымен белсенді ынтымақтастық (Еуропа жаңғыру және даму банкі, Азия даму банкі; Ислам Даму банкі және басқалары);
- ✓ тартымды пайыздық ставкалар және тиімді жарнамалық компания негізінде жеке және заңды тұлғалардың депозиттері көлемін ұлғайту.
- ✓ қолданыстағы кредиттік бағдарламалар және жаңа кредиттік өнімдерді әзірлеу есебінен кредиттік қызметті кеңейту, сондай-ақ облыстың қалалары мен аудандарында ЕДБ құрылымдық бөлімшелерін ашу;
- ✓ кредиттік карталар арқылы кредиттеу үлесін бірте-бірте өсіре отырып бөлшек кредиттеуді дамыту;
- ✓ құрамында төлем, депозиттік және кредиттік қасиеттері бар синтезделген карта өнімдерін шығару және қызмет көрсету;
- ✓ халықаралық төлем карточкаларын шығару және қызмет көрсету;
- ✓ Western Union, ЮНИСТРИМ, SWIFT, Anelik жүйелері және басқалары арқылы жеке тұлғаларға арналған халықаралық аударымдар;
- ✓ орталықтандырылған компьютерлік жүйелерді ендіру: «Интернет-Банкинг», «Банк-Клиент», «Интернет-киоск», супербанкоматтар, ұялы және SMS-банкинг және басқалары;
- ✓ имиджді «дербестендіру» және ЕДБ танымалдығы рейтингін көтеру.

«Елдің қаржы жүйесінің, әсіресе банк секторының бәсекеге қабілеттілігін және тұрақтылығын арттыру Агенттіктің Ұлттық Банкпен және Қаржы министрлігімен бірлесе отырып атқаратын басты міндеті болуы тиіс. Өмір біздің жоспарларымызға түзетулер енгізіп тұратын болады. Біз оған дайын тұруға тиіспіз. АҚШ-тың біздің банктерге елеулі әсер еткен ипотекалық дағдарысының сабақтарын естен шығармаған жөн.»

Ақтөбе облысы экономикасының және қаржы нарығының жағдайы

Әсімбетова П.Ш.,
«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» ММ Ақтөбе филиалының
экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы

2008 жылдың бірінші жарты жылдығы Ақтөбе облысы үшін Қазақстан Республикасы Президентінің жыл сайынғы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» Жолдауында қойылған міндеттерді іске асыруды жалғастырушы кезең болып табылады.

Қабылданған шаралар негізінде экономиканың нақты секторы көрсеткіштерінің өсуі қамтамасыз етілді, инфрақұрылымды дамытуда оң өзгерістер байқалды. Халықтың денсаулығына, білім алу сапасына, ауылдағы жол, экология, өмір сүру жағдайының жақсаруына айрықша көңіл бөлінді, осындай маңызды өзгерістер арқасында халықтың өмір сүру деңгейін жақсартуға мүмкіндік жасалды. Макроэкономикалық деңгейде облыс дамуының әлеуметтік-экономикалық дамуының көзделген жоспарлары орындалуда.

Облыс табиғи ресурстарға өте бай, Қазақстанның өнеркәсіптік жағынан дамыған аймақтарының бірі болып табылады және бүгіндері Қазақстанның алдыңғы және серпінді дамушы аймақтарының бірі.

Облыста жүргізілген экономикалық саясаттың нәтижесі ағымдағы жылдың 1-жартыжылдығының қорытындысы бойынша экономикалық өсудің қамтамасыз етілуі және халықтың әл-ауқатының жақсаруы болды.

Облыстық статистика басқармасының ресми деректері бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі 2008 жылдың қаңтар-маусымында қолданыстағы бағамен 461,8 млрд. теңге болды, ол өткен жылғы деңгейден 0,9%-ға асып түсті. Тиісінше көрсеткіштердің жоғарылауы кен өндіру өнеркәсібінде -1,1%, өңдеуші кәсіпорындарда -0,4 %, өндірісте және электр энергиясын, газ, су бөлуде - 14,9 % болды.

Ауыл шаруашылығының жалпы өнімдері көлемінің 6,7 %-дан 17,8 млрд. теңгеге дейін ұлғайғаны байқалды.

Жеке тауар айналымының көлемі 48,5 млрд. теңге болды және 13,6 % азайды.

Негізгі капиталға 94,9 млрд. теңге сомасында инвестиция салынды, ол 2007 жылдың 6 айындағы көлемнен 28,8%-ға асып түсті.

Облыс экономикасының оң серпінді дамуы және бюджетке кірістің өсуі халықтың өмір сүру жағдайын жақсартуға бағытталған белгіленген әлеуметтік бағдарламалары іске асыруға мүмкіндік жасады.

Индустриалды-инновациялық даму стратегиясын іске асыру шеңберінде облыста жаңа объектілер іске қосылуда, жұмыс орындары жасалуда. Өнімнің бәсеке қабілетін арттыру үшін сапа менеджментінің халықаралық стандарттарын енгізу бойынша мақсатты жұмыстар жүргізілуде. Бағаны тұрақтандыру және инфляциялық үрдістерді ауыздықтау бойынша жұмыс облыстың жергілікті атқарушы органдарының үнемі бақылауында тұр.

Тұтыну нарығындағы бағаны тұрақтандыру жөнінде тұрақты жұмыс істейтін облыстық штаб жұмысын жалғастыруда. Штаб жүргізіп жатқан баға саясаты тұтыну нарығында тауарлар мен қызметтер бағасының күрт өсіп кетуіне жол бермеуге бағытталған.

Облыс бойынша инфляция деңгейін сипаттайтын тұтыну бағаларының индексі қабылданған шаралар нәтижесінде Ақтөбе облысы Статистика басқармасының ресми деректеріне қарағанда 2008 жылдың қаңтар-маусымында 105,2% деңгейінде қалыптасты, ол республикалық көрсеткіштен 0,5%-ға төмен.

40-қа жуық микрокредиттік ұйымдардың қызметтері жан-жақты жүзеге асырылуда. Оларға 253,7 млн.теңгеге 790 микрокредиттер берілді.

Облыс экономикасының дамуында қаржылық ресурстар басты рөл атқаруда, осы бөлікте банк жүйесі жетекші орынға ие болуда.

2008 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша облыстың банк секторында екінші деңгейдегі банктердің 22 филиалы (оның ішінде 6 филиал облыс аудандарында) және

олардың 118 құрылымдық бөлімшелері жұмыс істейді. 136 айырбас пункттері тіркелген, олардың 123-і - банктердікі және 13-і – уәкілетті ұйымдардікі.

Облыстың барлық банктері бос қаражатты салымдарға тарту арқылы осы қаражаттан қосымша кіріс алу бойынша заңды және жеке тұлғаларға қызметтер көрсетеді. Бүгінгі күнге депозиттер тарту мақсатында банктер тартымды сипаты бар түрлі қызметтер өнімдерін ұсынууда (бағалы сыйлықтар/жұлделердің ұтыс ойындары, ай сайынғы капиталдандыру, әрбір салымшыға ерекшелік белгісі бойынша жеке көзқарас және т.б.). Қызығушылық туғызатын факторлардың бірі сыйақының орташа алынған ставкаларының теңгедегі салымдар бойынша 2007 жылғы маусымдағы 3,3%-дан 2008 жылғы маусымда 10%-ға дейін және шетел валютасында тиісінше - 4,4%-дан 8,0 %-ға дейін бірте-бірте ұлғаюы болып табылады.

Банктердің клиенттермен жұмысының жандану нәтижесі 2008 жылдың 6 айында 44,7 % немесе 576,2 млрд. теңгеге қаражат тартылуы болып табылады, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда, оның ішінде теңгедегі депозиттер бойынша - 10,3 %-ға немесе 86,8 млрд. теңгеге, валюталық депозиттер бойынша – 38,7 %-ге немесе 171,4 млрд. теңгеге көп.

Тартылған қаражат көлемінің ұлғаюы банктердегі депозиттер қалдығына оң ықпал етті. 2008 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша заңды және жеке тұлғалардың шоттарындағы депозиттер қалдығы кері қайтарылғандарын есепке алғанда өткен жылғы 61,9 млрд. теңгеге қарағанда 131,3 млрд. теңге болды (өсім 2,1 есе).

Депозиттер теңгедегі салымдар бойынша да (13,7 %), сондай-ақ шетел валютасындағы салымдар бойынша да (6,2 раза) ұлғайды. Шетел валютасындағы депозиттердің басымырақ ұлғаюы нәтижесінде теңгедегі депозиттердің үлес салмағы 80,5 %-дан 43,1 %-ға дейін төмендеді.

Заңды тұлғалардың шоттарындағы ақша қалдығы 3,6 есе, жеке тұлғалардікі –14,0% ұлғайды. Халықтың салымдары құрылымында ұлттық валютадағы салымдар 2008 жылғы 1 маусымда бір айда 9,0 % ұлғайды, ал керісінше 2007 жылдың осындай кезеңінде - 7,9 %, шетел валютасында тиісінше – 0,9 % және 34,2%.

2007 жыл отандық банктер үшін олардың халықаралық қаржы тәуекелдеріне, «сыртқы» қатерлерге реакцияларына «сынақ» жылы болғаны белгілі. Банктердің заңды реакциясы банктердің кейбір дәрежеде қысқа мерзімді өтімділік проблемаларынан көрініс тапты және когеренттілік қағидаты бойынша банктер кредиттер беру көлемін қысқартты, кредиттер беруге уақытша мораторий жарияланды. Кредит беру талаптары қатайтылды. Мұндай қатайту құралдарының бірі тұтас алғанда барлық кредиттер бойынша орташа алынған сыйақы ставкасын 2007 жылғы маусымдағы 10,5%-дан 2008 жылғы маусымда 16,4%-ға дейін, оның ішінде теңгемен берілген кредиттер бойынша тиісінше - 14,4%-дан 16,7%-ға дейін және шетел валютасында 6,6%-дан 14,4%-ға дейін ұлғайту болып табылады. Қорытындысында 2008 жылдың қаңтар-маусымында облыс банктері экономикаға кредиттерді 70,9 млрд. теңге сомасына берді, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 2 есе дерлік аз.

Сондай-ақ кредиттер берудің төмендеуі (47,5 %-ға) шағын кәсіпкерлікте де байқалды.

Бұған қоса, облыста аймақтық Тұрғын үй құрылысы бағдарламасын және Ипотекалық кредиттеу бағдарламасын іске асыру бойынша белсенді жұмыстар жалғасуда. Осы жылдың басында тұрғын үй жағдайларын жақсартқан отбасылар саны 778 болды. Облыс банктері бұл мақсатқа 2,5 млрд. теңге кредит берді, оның ішінде 1,9 млрд. теңгеге 522 кредит банктер желісі бойынша, 0,6 млрд. теңгеге 256 кредит тұрғын үй құрылысы бағдарламасы бойынша.

Клиенттердің банктер алдындағы несиелік берешектердің қалдығы 2008 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша 177,6 млрд. теңге болды, бұл 2007 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша берешектердің 97,4%-ы болды. Кредиттердің көп бөлігі 77,8% кредиттер өткен жылғы 78,0%-ға қарағанда теңгемен берілген кредиттер болды. Экономика құрылымы

қимасында - 59,9% «түрлі» кредиттерге, 20,8 %-«саудаға», 8,9 %-«құрылысқа», 6,9 %-«өнеркәсіпке», 1,8 %- «ауыл шаруашылығына» және 1,7 % - «көлікке» тиесілі.

Заемшылардың түрлері бойынша кредиттердің негізгі көлемі (61%-дан астам) жеке тұлғаларда есепте тұр, олардың банк алдындағы берешектері 10,5 %-ға 2007 жылғы 1 шілдедегі 98,7 млрд. теңгеден 2008 жылғы 1 шілдеде 109,2 млрд. теңгеге дейін ұлғайды.

Заңды тұлғалардың берешектері керісінше, тиісінше 83,6 млрд. теңгеден 68,4 млрд. теңгеге дейін немесе 18,2%-ға азайды.

Ауқымды жиынтық тұрғыдағы кредиттер ұзақ мерзімге беріледі, сол себепті ұзақ мерзімді кредиттердің көлемі барлық кредиттердің 86,4 % болды және 13,5 %-ға ұлғайып, 153,5 млрд. теңгені құрады.

Шетел валютасында алынған кредиттер бойынша берешектер 59,1 млрд. теңгеден 39,5 млрд. теңгеге дейін (33,2 %-ға) айтарлықтай азайды және тиісінше олардың үлесі - 32,4 %-дан 22,2 % дейін болды.

Теңгемен берілген кредиттерге басымдық берілді, ол бойынша берешектер көлемінің өсуі 123,3 млрд. теңгеден 138,1 млрд. теңгеге дейін байқалды немесе 12,0 % болды. Нәтижесінде олардың үлес салмағы 67,6 %-дан 77,8 %-ға дейін өсті.

Несиелік берешектер сапасының нашарлағаны байқалды, өйткені оның құрамында мерзімі өткен берешектер үлесі ұлғайды. Мерзімі өткен берешектердің бірте-бірте ұлғаюы өткен жылдың екінші тоқсанынан бастап көріне бастады және егер 2007 жылғы 1 шілдеде мерзімі өткен берешектер барлық берешектердің – 0,3 %-ы немесе 0,5 млрд. теңге болса, онда бүгін, 2008 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша бұл сома 4,3 есе өсті және 1,3 % немесе 2,3 млрд. теңге болды.

Облыс банктері алған кредиттерді уақтылы қайтару үшін клиенттермен үлкен жұмыстар жүргізуде. Қамтамасыз етілген кредиттер бойынша заемшы тарапынан міндеттемесін орындамауы банкке өз ақшасын қайтарып алуы үшін кепілге араласуға құқық береді. Бұл бірақ банкке өте тиімсіз, өйткені банк кепілді іске асыру бойынша тұтас шаралар кешенін жүргізе отырып уақыт жоғалтады, бұған қоса кепілге салынған мүліктің бағасы нарықтық төмендеу үстінде, ал банкке белгілі мерзімге дейін «ай сайынғы» нақты ақша кірістерімен жұмыс істеген пайдалы. Сондай-ақ бұл заемшылардың өздеріне де тиімсіз, әсіресе, ақшасының қандай бір бөлігін және оның пайызын өтеп қойған болса, өте көп жоғалтады.

Банктерде «проблемалық кредиттер» бойынша жеке бөлімдер, қызметтер бар, заң қызметімен тығыз жұмыстар жүргізіледі, Коллекторлық компаниялармен. шарттар жасалады және т.б.

Сондықтан банктер де, оның заемшылары да мерзімі өткен берешектерге жол бермеуге мүдделі, ал олар болған жағдайда оларды өтеу бойынша үлкен жұмыстар жүргізеді.

Қостанай облысының сыртқы экономикалық қызметі: 2008 жылғы 6 айдың қорытындысы

Бекмағамбетова К.Р.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Қостанай филиалының
экономикалық талдау және статистика бөлімінің бас маман-экономисі

Қазақстан әлемдік сауданың барынша белсенді қатысушысы болып отыр. Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі аясында елдің сауда мүмкіндіктеріне әлемнің көптеген елдерінің қызығушылығы артуда. Бүкіл Қазақстан сияқты Қостанай облысы да бүгінгі күні белсенді дамып келеді. Облыс өзінің аграрлық-өнеркәсіптік әлеуметімен Қазақстаннан тысқары да белгілі. Оны дәстүрлі түрде республиканың басты астықты аймағы деп атайды. Жаңа технологияларды және инвестицияларды тарту, байланыстар орнату, экономика саласындағы іскерлік әріптестік ынтымақтастық жасау көкжиегінің кеңеюіне мүмкіндік жасайды. Облыстың өнеркәсібі, оның технологиялық және минералдық-шикізат базасы дамудың негізі болып табылады.

Қостанай облысының сыртқы айналымы 2008 жылғы 6 айда 2058,4 млн. АҚШ долларын құрады, бұл өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 65,1% немесе 811,5 млн. АҚШ долларына көп. Бұл ретте экспорт бойынша сауда айналымы 92,8%, импорт бойынша 31 % өсті.

Сауда балансының сальдосы 592,4 млн. АҚШ доллары сомасында оң қалыптасты және 2007 жылдың 6 айының осындай көрсеткішінен 4,6 есе асады, бұл тауар экспортының өсу қарқынның импорттың өсу қарқыннан басым болуының нәтижесі.

2008 жылғы бірінші жартыжылдықтағы тауар экспортының көлемі 1325,4 млн. АҚШ долларын құрады, оның ішінде ТМД елдеріне 653,3 млн. АҚШ доллары (өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 58,6% ұлғайды) сомаға, ал қалған елдерге 672,1 млн. АҚШ долларына (2,5 есе сөті) тауар экспортталды.

Облыстың өнімі әлемнің 43 еліне экспортталды. Экспорттық өнімнің басты тұтынушылары 1-кестеде келтірілген.

1-кесте
(млн. АҚШ доллары)

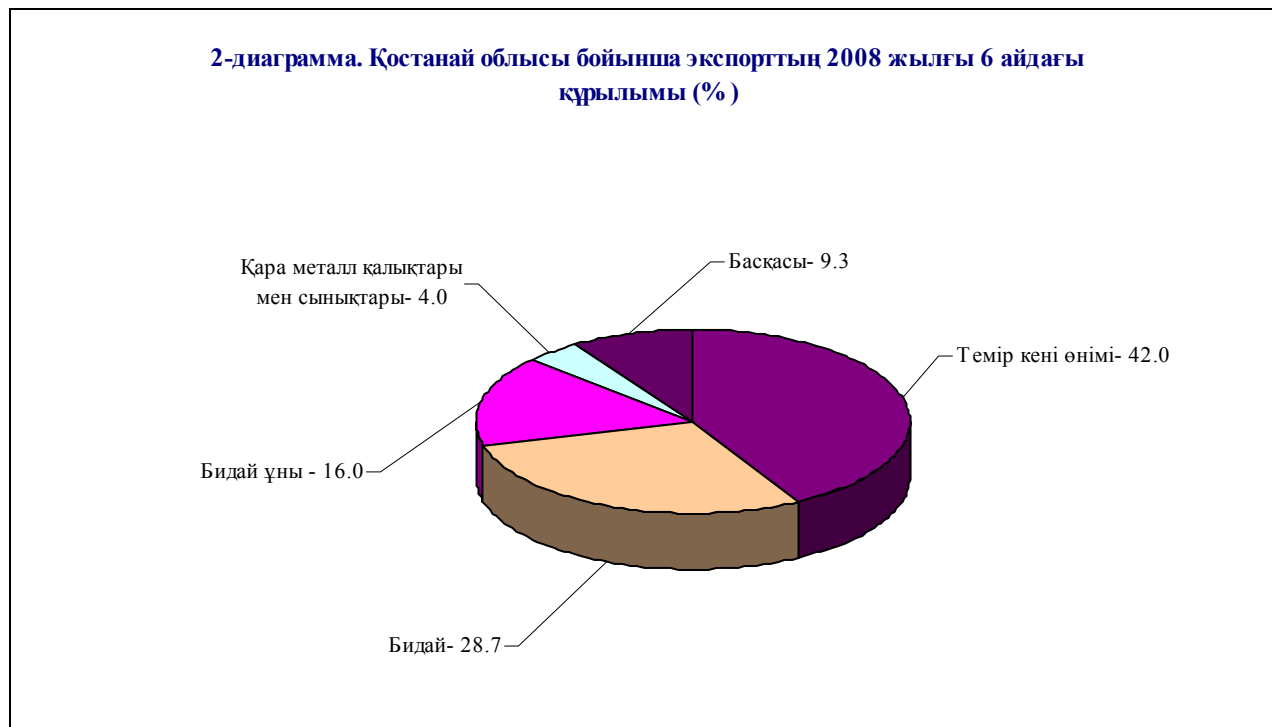
Құрлықтың, елдің және елдер тобының атауы	тауар айналымы		экспорт	
	Барлығы	Елдің тауар айналымының жалпы көлеміндегі үлес салмағы, (%)	Барлығы	Елдің экспорттың жалпы көлеміндегі үлес салмағы, (%)
ТМД елдері	1147,0	55,7	653,3	49,0
Ресей	902,0	43,8	482,3	36,4
Алыс шетел елдері	911,4	44,3	672,1	51,0
Ауғанстан	174,7	8,5	174,5	13,0
Қытай	155,6	7,6	133,7	10,0
Түркия	89,7	4,4	84,2	6,0
Тунис	64,8	3,1	64,8	5,0

ТМД елдерінің облыстың сыртқы сауда айналымындағы үлесі базалықпен салыстырғанда 6% азайды, оның ішінде Ресей Федерациясы бойынша үлес 4% төмендеді. Бірмезгілде алыс шетел елдерінің үлес салмағының 6% өскені байқалып отыр. ТМД шеңберінде ынтымақтастықтың басымды бағыты Ресей Федерациясы болып отыр, облыс Ресей Федерациясының Қорған, Орынбор, Челябин облыстарымен шекаралас (облыстың сыртқы сауда айналымның 43,8%).

Тауар экспортының көлемі өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда азық-түлік тауарлары бойынша мынадай болып өсті: бидай (1,7 есе) және ұн (4,5 есе), бұл ретте ерекше көрінген фактор – баға факторы болды. Бидай өндірудің өзіндік құны 2007 жылы 80 – 120

доллар құрады, ал сату бағасы 200 – 350 доллар аралығында болды. Осы фактордың әсері өз кезегінде астықтың әлемдік бағаларының өсуіне себепші болды.

Бидай экспортына тыйым салуды енгізуге байланысты бидай экспортының нақты көлемі ағымдағы жылдың бірінші жартыжылдығында өткен жылдың осындай кезеңінен 7,4% аз болды. Бұл сондай-ақ экспортерлердің арпаны шығаруға қосылғанына әсер етті (нақты көрсетумен 2,5 есе, құндық көрсетумен 4,7 есе). Экспорттың құрылымы 2-диаграммада берілген.

Темір кені өнімін және асбестті экспорттық жеткізу тиісінше 56,0% және 32,2% ұлғайды. Тауарлардың екі тобы бойынша өсу факторлары тең дәрежеде баға және сол сияқты заттай өлшемде жеткізулердің өсуі болып табылды.

Экспорттағы неғұрлым көп үлес салмағы темір кені өніміне – 42,0%, бидайға – 28,7%, бидай ұнына – 16,0%, қара металдың қалдықтарына және сынықтарына – 4,0% келеді. Облыста темір кені кесектерінің, асбесттің және бокситтің республикалық көлемінің 100%, темір кенінің 80% астамы өндіріледі. Неғұрлым ірі өндіріс кәсіпорындары: кен өндіру өнеркәсібіндегі – «ССГПО» АҚ (темір кен концентратын, кесектерін өндіру), «Қостанай минералдары» АҚ (хризотил-асбест кенін өндіру және қайта өңдеу), «Өркен» ЖШС (минералдық шикізат өндіру және қайта өңдеу), «Қазақстан алюминийі» АҚ КБРУ және ТБРУ (боксит және отқа төзімді топырақ өндіру) болып табылады. «ССГПО» АҚ экономикасы Ресей тауар өндірушілерімен жеткілікті дәрежеде бірікті. Шекаралас екі: Магнитогорск металлургия және Соколов – Сарыбай комбинаттарының байланысы осыны растайды. ENRC халықаралық компаниясының құрамында бола отырып, ССГПО әлемдік нарықта танымал. Міне, Магнитогорск металлургия комбинатына темір кені шикізатын жеткізуге 10 жылға жасалған келісім-шарт бір жылдан астам жұмыс істеуде. Сонымен қатар, ССГПО өндірістік-техникалық мақсаттағы өнімінің елу пайызға жуығын Ресей өндірушілерінен алады.

Тауарлар **импорты** есепті кезеңде 733,0 млн. АҚШ долларын құрады, бұл базалық кезең деңгейінен 31,0% немесе 173,7 млн. АҚШ долларынан артық. Импортық өнімді жеткізу әлемнің 59 астам елінен жүзеге асырылды, олардың неғұрлым ірілері: Ресей Федерациясы (импорттың жалпы көлемінің 57,0%), Германия (9,0 %), Украина (6,0 %), Литва (4,0 %), Беларусь (4,0%), Қытай (3,0%) болып табылады. ТМД елдерінен 493,7 млн. АҚШ доллары сомаға (немесе өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 36,3% көп),

ал қалған елдерден 239,3 млн. АҚШ доллары сомаға (базалық кезеңге қарағанда 21,3% көп) тауар жеткізілді.

Импорттық жеткізілімдердегі неғұрлым үлкен үлесті тауарлардың мынадай топтары алады: жабдық және механизмдер (24,8 %), минералдық өнімдер (17,0%), көлік құралдары (17,0%), химия өнеркәсібінің өнімдері (13,6%), тамақ өнімдері (10,6%), 3-диаграмма.

ТМД елдері минералдық өнімдерді, химия және металлургия өнімдерін негізгі жеткізушілер болып табылады. Әлемнің басқа елдерінен негізінен машина жасау өнімдері, фармацевтік тауарлар және киім сатып алынады. Өсу факторы сандық жеткізу болып табылған көлік құралдары (теміржол көлігі және оның бөлігі шағын тобы бойынша), өнеркәсіп тауарлары және аппаратура тауарлар топтарын қоспағанда, тауар импортының өсуі барлық тауарлар топтары бойынша баға факторымен қамтамасыз етілді.

Импорттағы машиналар, жабдық, көлік құралдары және аспаптар үлесінің ұлғаюы ұлттық индустрияны түрлендіруге және дамытуға мүмкіндік жасайды. Қазақстанның индустриалдық-инновациялық даму стратегиясын одан әрі жүзеге асырумен экономиканы әртараптандыру және әлемдік стандарттар деңгейінде тауарлар шығаруды қамтамасыз етуге бейімделген қазіргі заманғы жоғары технологиялық өндірістер ендіру үшін шетелдердің алдыңғы қатарлы технологияларының импортының әлі де неғұрлым жоғары өсуі болжанады. Аяқталған технологиялық циклі бар, басым түрде меншікті табиғи және шикізат әлеуетіне негізделген, қазіргі заманғы алдыңғы қатарлы технологияларды қолданатын, тек ішкі емес, сонымен қатар сыртқы нарықтарда бәсекеге қабілетті өнім шығаратын өндірістерді құруға және дамытуға негізгі тірек жасалады.

Облыста бәсекеге қабілетті жаңа бірлескен өндірістерді құру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Қазақстан Республикасының 2003-2015 жылдарға арналған индустриалдық-инновациялық даму стратегиясы шеңберінде жалпы сомасы 523,0 млрд. теңге болатын, іске асыру 2008-2015 жылдарға жоспарланған 57 инвестициялық жоба енгізілді, оның ішінде 403,1 млрд. теңге сомадағы 15 жоба басымды болып табылады. 10 мың жұмыс орнын құру жоспарлануда.

Тау кен-металлургия саласында бірқатар ірі инвестициялық жоба іске асырылуда: «ССГПО» АҚ-да құрамында кемінде 90% темір бар металл өнімін өндіру зауытын салу бойынша жұмыс жалғастырылды. Өндіріс қуаты – жылына 2,4 млн. тоннаға дейін металл өнімін өндіру. Сондай-ақ кен базасын кеңейту, Рудный ЖЭО қуатын 267 МВт дейін ұлғайту,

қаңылтыр және сұрыпталған прокат өндіру жөніндегі зауыт салу және жоғары сапалы темір кені кесектерін шығаруға арналған күйдіру пешін салу бойынша жұмыстар жүргізілуде. Жобалардың жалпы құны 319 млрд. теңге (2,7 млрд. АҚШ долл.) болып бағаланады.

Жітіқара ауданындағы «Мұзбел» компаниясы қуаты жылына 7 млн. тоннаға дейін руда өңдейтін тау-кен-металлургия комбинатын салуды жоспарлап отыр, 1000 жаңа жұмыс орнын жасау жоспарлануда. Жобаның құны 82,3 млрд. болып бағаланып отыр.

«КРК Разрез Приозерный» серіктестігі қоңыр көмір өндіруді 2008 жылғы 300 мың тоннадан 2010 жылы 1,0 млн тоннаға дейін жеткізеді. Осы жобаға барлығы 840 млн. теңге (6,9 млн. АҚШ долл.) инвестицияланды.

Бірақ, дегенмен, өнеркәсіпті дамытудың басты мақсаты өңдеуші саланың үлесін ұлғайту болып табылады және бұл Индустриалдық-инновациялық даму стратегиясы шеңберінде жүзеге асырылатын инвестициялық жобаларды жүзеге асыру есебінен жасалатын болады.

2008 жылғы бірінші жартыжылдықта «RG BRANDS» АҚ «Космос» ЖШС Қостанай филиалының 400 млн. теңге сомадағы ультрапастерленген сүт, шырындары және салқындатқыш сусындар өндіру жөніндегі жобасы іске асырылды.

«Қазхимталшық» ЖШС Арникс метаармида өнімін өндіру жөніндегі жобаны жүзеге асырады, бұрынғы кеңестік елдерде оның теңдесі жоқ. Осы жобаға 3,0 млрд. теңге (23,0 млн. АҚШ доллары) инвестицияланатын болады,

– Денисов ауданындағы қуаты жылына 1 млн. тонна цемент шығаратын және жалпы сомасы 30,3 млрд. теңге (235,0 млн. АҚШ доллары) болатын цемент зауыттарын шығару жөніндегі 2 жоба.

– дизель қозғалтқыштарын шығару және ауылшаруашылығы техникаларына қызмет көрсететін сервистік орталықтарды кеңейту жөніндегі 2 жоба. Жобалардың құны 10,0 млрд. теңге (83,6 млн. АҚШ доллары) болып бағаланады.

«Достастық» компаниясы рапс майын өндіру жөніндегі қуаты жылына 12 млн. литр болатын зауыт салуды аяқтады. Жобаның құны - 1,1 млрд. теңге (9,1 млн. АҚШ доллары).

Түркияда, Иранда, АҚШ-та және Украинада өндірістері бар Стамбул Компаниялар Тобы келесі жылдың аяғына дейін Қостанай қаласында қыш тақталар шығару жөніндегі, құны 11,7 млрд. теңге болатын зауыт салуды аяқтайды. Республикада қыш тақталарды жыл сайынғы тұтыну 17 миллион шарты метрді құрайды, бұл ретте өз өндірісі жоқ. Нәтижесінде Қазақстан осы өнімнің импортталуынан жыл сайын 150 миллион АҚШ долларын жоғалтады. Шешім қабылдау кезінде Тек Қазақстанның ішкі нарығы ғана емес, сонымен қатар көрші елдер Ресейдің, Грузияның, Әзірбайжанның, Өзбекстанның, Тәжікстанның және Қырғызстанның нарықтары да назарға алынды. Зауытта 550 адам жұмыс істейтін болады, оларды бір бөлігі шетелде оқып келеді.

Қостанай облысында ИСО халықаралық стандарттарының 9001-2000, 14001-2004, OHSAS 18001-1999 сериялары негізінде сапа менеджменті жүйесін өндіру бойынша жұмыс жалғасуда. Бүгінгі күні ИСО-ның 9001-2000, 14001-2004, OHSAS 18001-1999 серияларына сәйкес келу сертификаты елу үш кәсіпорында бар және он бесінде сапа менеджменті жүйесін өндіру бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Облыста жетекші салалардағы және әсіресе агроөнеркәсіп кешенінде бәсекеге қабілетті, отандық кәсіпорындардың шетелдік, әсіресе ТМД елдеріндегі әріптестермен кооперацияда қалыптастырылған жаңа өндірістерді қалпына келтіру және ретке келтіру Қостанай облысы кәсіпорындарының сыртқы сауда байланыстарын одан әрі дамуға мүмкіндік жасайды.

Экономиканың нақты секторының мекемелері мониторингі – мемлекеттің ақша-кредит саясатын жетілдірудің құралы

А.Ибраева,
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Атырау филиалының
экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы

Экономиканың нақты секторының мекемелері мониторингі (бұдан әрі - мониторинг) жетілген мемлекеттердің орталық банктерінің қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады, олардың тәжірибесі негізінде 2000 жылдан бастап ҚР Ұлттық Банкі де осы зерттеулерді жүргізуді ұйымдастырды.

Мониторинг – бұл менеджерлердің өз мекемесінің және ел экономикасының жағдайы туралы пікірі. Экономиканың нақты секторының мекемелерінде істердің ахуалы туралы анық ақпараттың болуы маңызды экономикалық үрдісті айқындауға мүмкіндік береді, соның негізінде ақша-кредит саясатының құралдарының көмегімен ықпал жасайтын шаралар алынады.

Мониторингтің тәжірибелік маңызын анықтайтын басты принциптерінің бірі – ақпарат жинау мен өндеудің жеделдігі. Бұл мекемелер менеджерлерінің конъюнктуралық сауалнамаларын ұйымдастыруда ерекше маңызды, өйткені оның қорытындылары ақша-кредит саясатын алдағы кезеңге қалыптастырғанда есепке алынады.

Мониторингтің нәтижелері мекемелер үшін оларды тиісті салалардағы қалыптасқан және болжамды қаржы-экономикалық жағдай туралы, мекеменің қызметінің басты көрсеткіштерінің өзгерістерін салаластарымен салыстырған қайтарылым анкеталары түрінде жасақталады. Бұл мекемеге қызметінің жағымды және жағымсыз жақтарын бағалауға, келесі тоқсандарда жақсы жоспарлау жасауына мүмкіндік береді.

ҚР Ұлттық Банкінің экономикаға әсер ететін әр түрлі факторларды шұғыл айқындау мен мемлекеттің ақша-кредит саясатын одан әрі жетілдіру мақсатында бастап жүргізген экономиканың нақты секторының мекемелерінің мониторингіне сегізінші жыл болды. Аталған істің басында Ұлттық Банктің ұсынысына облысымыздың 36 мекемесі келісімін білдірсе, қазіргі таңда олардың саны 148-ге жетті (8 жылдағы өсімі 4,1 есеге), бұл ел бойынша қатысушылардың 9,5 пайызын құрайды.

Облыс бойынша мекемелер мониторингіне қатысушылардың салалық құрылымы төмендегідей қалыптасты: 17 – кен өндіру өнеркәсібінен, 17 - өңдеу өнеркәсібінен, 36 - құрылыстан, 22 – сауда және жөндеу қызметінен, 15 – транспорт және байланыстан, 24 – жылжымайтын мүлік операцияларынан, 8 – электр қуатын бөлуден, 4 – ауылшаруашылығынан, 3 – қонақ үй, мейрамханадан, 2 – балық аулаудан.

Кезекті өткен кәсіпорындар мониторингі мәліметтерінің нәтижесі бойынша, 2008 жылғы 2-тоқсанда теңгенің АҚШ долларына шаққандағы бағамының ауытқуы облыс мекемелерінің 66%, еуроға – 73%, ресей рубліне – 69%-ның шаруашылық жағдайына әсер етпегендігі айқындалды. 2008 жылғы үшінші тоқсанда теңгенің шетел валюталарына шаққандағы бағамының ең көп нығаюы АҚШ долларына қатысты деп 32,4%, еуроға – 27%, ресей рубліне - 37% мекеме менеджерлері көрсеткен.

Жалпы аумақ экономикасында банктік несиелерді қолдану үрдісінің төмендеуі байқалды. Мысалы, ү.ж. екінші тоқсанында алдыңғы кезеңмен салыстырғанда шаруашылық қызметінде банк несиелерін қолданған мекемелердің санының 6,3%-дан 3,5%-ға дейін төмендегені анықталды.

Сонымен бірге, 2008 жылдың 2 тоқсанында банк займдарын респонденттердің 13,1% алған болса, алдыңғы тоқсанда бұл көрсеткіш 14% құраған еді. Банк несиелерін, негізінен, сауда (5,5%), құрылыс (3,5%) және өнеркәсіп (2,8%) мекемелері қолданған.

Облыс банк жүйесінің экономиканың нақты секторы мекемелерінің несиесұранысын қанағаттандыру деңгейін шаруашылық субъектілерінің 91,7% - қалыпты, 8,3% - төмен деп бағалады.

Шаруашылық субъектілері менеджерлері банктік несиелерді нақты 17,2% қарағанда теңгемен 11,7%, шетел валютасымен 14,9% орынына 10,4% - да алсақ деген ниет білдірді.

Облыс экономикасында дайын өнімге (жұмыс, қызмет көрсету) тапсырыс бойынша сұраныстың ұлғайғанын 31,7% мекеме атап кетсе, азаюды небәрі 2,1% көрсетті. Дайын өнімге (жұмыс, қызмет көрсету) тапсырыс пен бағаның тұрақтылығын жауап бергендердің 66,2% атады. 2008 жылдың 2 тоқсанында дайын өнімге (жұмыс, қызмет көрсету) сұраныстың өсуін мекемелердің 26,2% күтеді.

Ағымдағы жылғы үшінші тоқсанда шикізат пен материалға бағаның өсуін мониторингке қатысушылардың 44,1% болжаса, 24,1% - тұрақтылықты күтеді.

Жалпы аймақтың нақты секторы бойынша шикізат пен материал құнының өсу үрдісі жалғастырылған, бұл туралы мекемелердің 55,2 пайызы көрсетті. Сонымен қатар, шикізат пен материалға бағаның тұрақтылығын мекемелердің 29,7% көрсетсе, төмендеуін 0,7% атады. Осы ретте а.ж. үшінші тоқсанында шикізат пен материалға бағаның өсуін мониторингке қатысушылардың 44,1%, тұрақтылығын – 24,1% болжады. Бағаның түсуін күтетін мекемелердің саны 0,7% болды.

Мекемелердің айналым қаражатын қаржыландыруында, бұрынғыша, олардың меншікті қаражаты алдыңғы орынды алып отыр, бұл туралы қатысушылардың 66,2% көрсетті. Мониторингке қатысушылардың ішінде айналым қаражатын қаржыландыруға екінші деңгейдегі банктерден несиес алушылардың саны 9% болды. Шаруашылық қызметін басқа қаражат көздерімен қаржыландырған мекемелер саны 9,7%-ды құрады.

2008 жылғы 2 тоқсанда, өнімнің сатылу тиімділігінің жоғары деңгейі, бұрынғыша, өндіру өнеркәсібінде қалыптасты – 71,6%, ал өңдеу өнеркәсібінде бұл көрсеткіш 11,8% болды. Жалпы сұрау салғандар бойынша аталған көрсеткіш 62,4% құрады.

Жүйелі түрде жіберіліп отыратын талдама материалдармен қолдау жасалатын кәсіпорындардың Ұлттық Банктің мониторингіне қатысуға ықыласы - мониторингтің маңызды қағидаты болып табылады, түпкілікті нәтижесінде, мекемелерді іріктеудің тұрақтылығы, мониторингтің қорытындысы қалыптастырылатын бірқатар деректер мен талдама ақпараттың сапасы соған қатысты болады.

Пластик карталар нарығы қолма-қол ақша нарығымен бәсекеге түсе бастады

Олжабаева А.Т.,
ҚР Ұлттық Банкі Жамбыл филиалының
кассалық операциялардың қолма-қол ақшамен жұмыс бөлімінің бастығы

Қазіргі уақытта қалтасында тым болмаса бір төлем карточкасы жоқ, экономикалық тұрғыдан алғанда белсенді азаматты таппайсың. Төлем карточкалары елдің қаржы секторының дамуындағы болашағы бар бағыт бола отырып, көз ілеспес жылдамдықпен біздің мемлекетімізде өзінің берік орнын алып отыр. Төлем карточкаларының қазақстандық нарығында өзара белсенді бәсекеге түсіп, неғұрлым көбірек клиенттер тартуға ұмтыла отырып, эмитент банктер карточкалардың көптеген түрлерін ұсынуда. Біздің елімізде шығарылатын және таратылатын карточкалардың көпшілігі дебеттік карточкалар болып табылады, бұл картаны ұстаушының тек қана өз шотында есепке алынған жеке қаражатын пайдаланатынын білдіреді. Алайда, соңғы уақытта банкке бармай-ақ, тәуліктің клиентке ыңғайлы кез келген уақытында өзінің ақша қаражатын жедел алу мүмкіндігі халықтың үлкен қызығушылығын тудыруда. Мұндай мүмкіндікті төлем карточкаларының ұстаушысы белгілеген кредиттік лимит немесе рұқсат етілген овердрафты бар дебеттік карталар деп аталатын карталар ұсынады.

Осылайша, карточка өнімін ендіру есеп айырысулардың бөлшек, қолма-қол ақшамен жасалмайтын нысандарының дамуына себепші болды. Мәселен, төлем карточкаларының қазақстандық нарығында пластик карточкалар бойынша қолма-қол ақша беру операциялары көлемінің өсуімен салыстырғанда қолма-қол ақшамен жасалмайтын төлемдердің көлемі өсуде. Соңғы үш жылда қолма-қол жасалмайтын төлемдердің саны өткен 2005 жылмен салыстырғанда 65,4%, 2006 жылмен салыстырғанда 64,6% және 2007 жылмен салыстырғанда 48,6% өсті, ал қолма-қол ақша алу операцияларының өсуі тиісінше 34,3%, 25,6%, 29,4% болды. Осы жылдары Жамбыл облысының қолма-қол жасалмайтын төлемдердің саны бойынша үлес салмағы 2,1%-дан 2,3%-ға дейін, ал қолма-қол ақша алу бойынша операциялардың саны керісінше 4,6%-дан 3,9%-ға дейін кеміді. Келтірілген цифрлар электрондық есеп айырысулардың қолма-қол ақшамен есеп айырысуларға қарағанда неғұрлым пайдалы, үнемді, тиімді екендігін тағы да растайды. Бұған «электрондық ақша» қабылдайтын POS-терминалдар, банкоматтар және сауда кәсіпорындары санының жыл сайын ұлғаюы куә (1-кесте).

Жамбыл облысында төлем карточкалары нарығы дамуының кейбір көрсеткіштері

Күні	POS-терминалдар саны (дана)	Банкоматтар саны (дана)	Сауда кәсіпорындары саны (бірл.)
1.01. 2005ж.	85	40	40
1.01. 2006ж.	164	64	64
1.01. 2007ж.	246	76	134
1.01. 2008ж.	431	150	209

Бұл үрдіс халық тарапынан банктер ұсынатын өнімдерге және олар көрсететін қызметтерге деген сенімнің артып отырғанын сипаттайды. Алайда, пластик карталардың көмегімен жүзеге асырылатын қолма-қол жасалмайтын операциялардың үлесі ҚР Ұлттық Банкінің деректері бойынша 2007 жылы карталармен транзакциялардың жалпы көлемінде 9,4%-ға жуық болды. Егер еуропалық елдермен салыстырсақ, онда біз алға ұмтыла түсуіміз керек, Польшада - 17%, Германияда – шамамен 30%, ал еш талассыз көшбасшы болып

табылатын Францияда - 72%. Пластик карталар кеңінен қолданыс табуы үшін, төлем карточкаларын қабылдаудың дамыған желісі және тұрақты түрде алдыңғы қатарлы карточка өнімдері мен карточкаларды пайдаланудың шекараларын кеңейтуге арналған қызмет көрсетулерді әзірлеу, жетілдіру және ендіру қажет. Осындай ендірудің тізбесіне мыналарды жатқызуға болады: банкоматтар арқылы есеп айырысулардың қолма-қол жасалмайтын нысандарын жүзеге асыру (ұялы байланыс қызметі, кабелдік телевидение, коммуналдық қызметтер үшін ақы төлеу және т.б.); ай сайын ақы төлеуді талап ететін қызметтер үшін шоттар картасынан ақшаны акцептеусіз есептен шығару; бір шоттан басқа шотқа ақша аудару; шығыстарды карта бойынша бақылау мүмкіндігі; сондай-ақ құралдарды қашықтықтан пайдалану және шоттарды телефон, интернет арқылы басқару мүмкіндігі және т.б. Пластик карточкадағы ақшаның қолма-қол ақшадан айтарлықтай бір ерекшелігі шекарадан өткен кезде ол мәлімденбейді. Егер біреу өзімен бірге карточканың орнына қолма-қол ақша (ұлттық немесе шетел валютасын) алып өтемін десе, онда Қазақстан Республикасының «Валюталық реттеу және валюталық бақылау» заңына сәйкес, ол адам ақшаны доллармен баламасында он мыңға дейінгі шамада ғана декларациясыз алып өте алады. Одан жоғарғысының бәрі міндетті кедендік декларациялауға жатады. Пластик карточканың пайдасы бұл жағдайда айқын көрінеді, себебі карточка – ақша қаражаты емес, бұл небәрі шотқа кіру құралы ғана.

Қолма-қол ақша айналымының айтарлықтай көлемін қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуға көшіру көлеңкелі экономиканы қысқартуға және бюджетке түсетін салықтық және кедендік түсімдерді ұлғайтуға, ақша эмиссиялауға жұмсалатын шығыстарды қысқартуға, жалақы, зейнетақы, жәрдемақы төлеу мәселелерін жеңілдетуге мүмкіндік берер еді.

Дегенмен, халықта прогресс жетістіктеріне, күнделікті қажеттіліктерге тез бейімделуге әдеттің шамалы екенін айтпай кетуге болмайды, яғни, мәселе техникада емес, ұлттық психологияның ерекшелігінде және білімнің тапшылығында. Сондықтан да қолма-қол жасалмайтын есеп айырысуларды жандандыруға және бәрінен хабардар болудың тапшылығын жоюға әкелетін сатылардың бірі ретінде ҚР Ұлттық Банкі көпшіліктің арасында тауарлар мен көрсетілетін қызметтер үшін төлем карточкаларының көмегімен ақы төлеудің артықшылықтары туралы тұрақты түрде түсіндіру жұмысын жүргізуде. Нарықтың барлық бөліктерінде, әсіресе бөлшек сауда саласында қолма-қол жасалмайтын төлемдерді кеңейту қазақстандық пластик жүйелерінің басым мақсаты болып табылады. Осы нарықты одан әрі дамыту әсіресе қажетті байланыс арналары жоқ ауылды жерлерде карталарды қабылдау бойынша инфрақұрылымның қалай дамитынына байланысты болады. Халқымыз төлем карточкасының маңызды екенін және оның ұзақ жасайтынын мойындайтын болады деп сенгіміз келеді.

Жаһандық мәселелердің өңірлік аспектісі

Осипов И.В.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Орталық филиалының
бас маман экономисі

Қазақстанда 2008 жылы кредиттер беру көлемі тең жартысына қысқарды. Үстіміздегі жылдың жеті айында кредиттер беру 3,3 трлн.теңге болып, өткен жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда 50% құрады. Бұл ретте құрылыс мақсатына және азаматтардың тұрғын үй сатып алуларына (ипотекалық кредиттеу 53 млрд.теңге сомасына заемдар берілді, бұл 2007 жылдың жеті айы қорытындысының тек 16,9% болды, ал берілген заемдардың жалпы сомасы 313,6 млрд.теңгеге теңесті.

Қазақстанда кредиттеу көлемінің мұндай төмендеуіне оған әлемдік қаржы нарықтарында өткен жылғы жазда туындаған өтімділік дағдарысының тікелей салдарының әсері болып табылды. Банктердің сыртқы қорландыру көздерінен алатын кредиттеу ағынының тарылуы, бұрын алған міндеттемелерді өтеу қажеттілігімен қосылып олардың кредиттік белсенділігінің төмендеуіне жеткізді.

2008 жылғы шілденің соңындағы жағдай бойынша екінші деңгейдегі банктердегі кредиттік берешектердің жалпы сомасы 7,3 трлн.теңге, өткен жылдың шілдесімен салыстырғанда 5,8%-ға көп болды. Алайда, егер өткен жылдың алғашқы жеті айында несиелік берешектер айдан айға өсудің сенімді қарқынын көрсетіп, жыл басынан бері 46,6% ұлғайса, ағымдағы жылдың осындай кезеңінде банктердің экономикаға кредиттеу көлемі іс жүзінде өзгеріссіз қалды. 7,2 трлн.теңге шамасы ауданында өлшегенде олар 40 миллиард теңгеден аспайтын параметрде ауытқиды.

Осындай қолайсыз ахуал Астана қаласы банктерінің кредиттік белсенділігіне де ықпал етпей тұра алмады. Қаланың астаналық банктерге кредиттік берешектерінің жалпы көлемі ағымдағы жылдың жеті айы ішінде елесіз, бірақ дәйекті түрде тарылып, 2008 жылдың шілдесінде жыл басымен салыстырғанда 3,6%-дан 502,1 млрд.теңгеге дейін азайды, ал өткен жылдың осындай кезеңінде 56,7% сенімді өсім белгіленген болатын.

Астанада шағын бизнесті кредиттеу де қысқарды, мұнда кредиттік берешектердің сомасы желтоқсанмен салыстырғанда шілдеде 11,2% төмендеп, 96,4 млрд.теңге, ал 2007 жылдың шілдесімен салыстырғанда - 9,5% болды.

Ресурстар жетімсіздігі, олардың құнының сыртқы нарықтарда ұлғаюы және жылжымайтын нарықтағы тұрақсыздық банктерді ақша қайтару мәселесіне барынша мұқият қарауды талап етті, бұл тиісінше, олардың кредиттеу саясатын өзгертті және берілетін кредиттер бойынша сыйақы ставкасының өсуіне, бастапқы жарнаның ұлғаюына, сондай-ақ заемшының қаржылық жағдайына және олар ұсынатын кепілдік мүлікке барынша ұқыпты қарауға жеткізді.

Ұлттық Банктің шілдеде жүргізген кредит нарығындағы мониторингінен көрінгендей, ағымдағы жылдың бірінші жарты жылдығында ипотекалық кредиттеуге сұраныс күрт төмендеді, қаржылық емес ұйымдар тарапынан заемдық қаражатқа қажеттілік ұлғайды, сондай-ақ кредиттік саясатты қатайту бойынша банктердің жұмыстары жалғастырылды. Сауал берілген екінші деңгейдегі банктердің 73%-ы қаржылық емес ұйымдарға қатысты кредиттеу шарттарын қатайтты, бұл ретте 49%-ы ипотекалық кредиттеу бойынша және 43%-ы тұтыну бойынша. Осы жағдайға ықпал еткен басты факторлар: кепілдіктер құны өзгерісінің тәуекелі, жылжымайтын нарықтағы белгісіздік, заемшылардың төлем қабілеттіліктерінің жалпы деңгейі, жалпы экономикалық күтулер, банктердің несиелік портфельдеріндегі тәуекелдігі жоғары заемдар үлесінің өзгерісі.

Ипотекалық және тұтынуды кредиттеу нарықтарындағы өсіп жатқан тәуекелдер, сондай-ақ банктердің сыртқы міндеттемелер бойынша есеп айырысулары үшін қажет валюталық ресурстарға деген жоғары қажеттілігі берілген кредиттер бойынша сыйақы

ставкасының өсуін тудырды, сондай-ақ кредиттерді долларизациялау дәрежесінің төмендеуіне жеткізді. Осының нәтижесінде, берілген кредиттер бойынша сыйақының орташа алынған ставкасының жалпы мәні Астанада 15,5%-дан (2007ж. желтоқсан) 16,5%-ға дейін (2008ж. шілде), ал валюталық заемдардың үлесі қарыз алулардың жалпы көлемінде 33,2% болды, жыл басынан бері 3,1% азайып, және 166,6 млрд. теңге деңгейіне дейін жетті, сол кезде тұтас алғанда валюталық заемдар бойынша борыш сомасы жыл басынан бері 11,9%-ға төмендеді.

Республика бойынша банктік емес заңды тұлғаларға теңгеде берілген заемдар бойынша кредиттеу ставкасы 14,8%-дан (2007ж. желтоқсан) 16,2%-ға дейін (2008ж. шілде) өсті, валютада - 13,1%-дан 13,4%-ға, ал жеке тұлғаларға кредиттер бойынша - 19,3%-дан 20,4%-ға, және тиісінше 13,4%-дан 17,3%-ға өсті.

Қарыз алудың сыртқы көздеріне қол жеткізудің күрделі жағдайларында, депозиттік база банктердің ресурстық базасын толықтырудың негізгі көзі болды. Қазақстанның банктік жүйесіндегі резиденттер депозиттерінің жалпы көлемі 2008 жылғы шілденің соңында өткен жылдың шілдесімен салыстырғанда 21,8%-ға өсті, 2007 жылғы желтоқсанда - 19%, немесе 742 млрд. теңгеге өсіп, 4,6 трлн. теңге болды. Заңды тұлғалардың депозиттері жыл басынан бері 8,6%-дан 3,1 трлн.теңгеге дейін, жеке тұлғалардың депозиттері – 2,7%-дан 1,5 трлн.теңгеге дейін ұлғайды.

Астана қаласы бойынша депозиттік база ағымдағы жылдың шілдесінің соңында 679,4 млрд.теңгеге жетті, өткен жылдың шілдесіне қатынасы бойынша 51,6%-ға, желтоқсанға - 18,6%-ға ұлғайды. Бұл ретте заңды тұлғалардың салымдары 2007 жылғы шілдеде 62%-ға, желтоқсанға - 19%-ға өсті, ал халықтың салымдары тиісінше 11% және 16,5% өсімді көрсетті.

Сөйтіп, қазіргі уақыт шындығы көрсеткендей, әзірге қазақстандық банкирлерге капиталдың сыртқы нарықтарындағы өтімділік дағадарысымен туындаған келеңсіз салдарлармен күресу мүмкін болуда. Олардың ойдағыдай жұмыстарының индикаторларының бірі банктердің депозиттік базасының өсуі болуда, ол банктердің қаржылық саулығының болмашы белгілерін жіті қадағалайтын, ал тіпті қынжылыспен қабылдайтын клиенттердің қазақстандық банк жүйесіне сенімдерін көрсетеді. Басқа ретте экономиканың банктерге кредиттері бойынша 2008 жылдың қаңтар-шілде айларында 7,2 трлн. теңге деңгейінде сақталған негізгі борыш көлемінің көрсеткішін атауға болады. Дегенмен, өсімнің болмауы жағдайында осы мәннің тұрақтылығы банкирлердің ойда ұстаған позициядан шегінбейтіндігін және кредиттеуде қол жеткізген көлемді төмендетпейтінін көрсетеді.

Клиенттің банктік құпиясын сақтау – банктің заңды міндеті

Селезнева Н.Л.,
«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» ММ Қарағанды филиалының
бас маманы-заң кеңесшісі

Қазақстан Республикасы банктерінің клиенттері болған заңды және жеке тұлғалар, банктер банктік құпия болып саналатын мәліметтерді жарияламайды деп санауына құқылы. Банктік құпия тек ерекше белгіленген, шектеулі жағдайларда ғана жарияланады.

«Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 31 тамыздағы Заңына (бұдан әрі – Банктер туралы Заң) сәйкес, оған енгізілген барлық өзгерістер мен толықтыруларды ескере отырып, банктік құпия банк иелерінің және депозиторларының банктік шоттарының, клиенттерінің және корреспонденттерінің болуы туралы, осы шоттардағы және банктің шоттарындағы қалдықтар мен ақша қозғалысы туралы, банктің операциялары туралы (банктік операцияларды жүргізудің жалпы талаптарын қоспағанда) мәліметтерден, сондай-ақ клиенттердің банктің сейф жәшіктерінде, шкафтарында және үй-жайында сақтауда тұрған мүліктерінің сипатынан және құнынан тұрады.

Таратылу барысындағы банк берген кредиттер туралы мәліметтер банктік құпияға жатпайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне (ерекше бөлім) сәйкес банктер банктік құпияны жарияламауға кепілдік береді. Дәл осындай норма, яғни банктер өз клиенттерінің операциялары және депозиттері бойынша құпиялылығына, олардың банкте сақтауда тұрған мүліктерінің құпиялылығына кепілдік беретіндігін туралы Банктер туралы Заңда да келтірілген.

Банкті құпия жекелеген жағдайларда, белгілі бір тұлғалар мен органдардың ортасында және белгіленген шектеулерде ғана жариялануы мүмкін.

Қазіргі уақытта заңды тұлғалардың банктік шоттарының, сонадай-ақ өзінің кәсіптік қызметін заңды тұлғаның білімісіз жүзеге асырып жүрген жеке тұлғалардың ағымдағы шоттарының болуы және нөмірлері туралы, осы шоттардағы ақша қалдығы мен қозғалысы туралы анықтамалар: алдын ала анықтау және алдын ала тергеу органдарына олардағы қылмыстық істерді жүргізу бойынша; кеден органдарына клиенттердің экспорттық және (немесе) импорттық операциялары бойынша; атқару ісін жүргізу органдарына олардағы іс жүргізу бойынша сот атқарушысының атқару ісін жүргізу органдарының мөрімен расталған қаулысының негізінде беріледі.

Алайда, аталған органдар банктерден осы мәліметтерді прокурордың санкциясы болған кезде ғана ала алады.

Прокурорлар органдардың қолдарында қарауда тұрған материалдар бойынша, өзінің құзыреттігінің аясында тексеру жүргізу туралы қаулының негізінде, банктік құпия болып табылатын мәліметтерге кіруіне рұқсат етуге, сондай-ақ заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлерге (олардың ағымдағы шоттары бойынша) қатысты банктік шоттар туралы, олардағы қалдықтар мен ақша қозғалысы туралы анықтамаларды алуға құқылы. Мұндай ақпаратты банктен, тексеріліп отырған тұлғаның салық төлеуіне, сондай-ақ жұмыс істемейтін заңды тұлғаларға байланысты мәселелер бойынша салық органдары және іс жүргізіп жүрген соттар сот ұйғарымының негізінде талап етуге өкілеттігі бар, бұл ретте соттар мен салық органдары үшін прокурордың санкциясы талап етілмейді. Жеке тұлғаларға қатысты банктік шоттар туралы, осы шоттардағы қалдықтар мен ақша қозғалысы туралы, сондай-ақ банкте сақтауда тұрған мүліктердің сипаты мен құны туралы мәліметтерді алу үшін қосымша талаптар банктік заңнамамен белгіленген.

Аталған мәліметтер жеке тұлғалардың өкілдеріне нотариат куәландырылған сенімхаттың негізінде, алдын ала анықтау және алдын ала тергеу органдарына, олардағы

қылмыстық істерді жүргізу бойынша, алдын ала анықтау және алдын ала тергеу органдарына, олардағы қылмыстық істерді жүргізу бойынша, сондай-ақ соттарға, олардағы істерді жүргізу бойынша тек жеке тұлғаның шоттарындағы немесе банкте сақтауда тұрған ақшасына және өзге де мүлкіне нотариат куәландырылған сенімхаттың негізінде пайдалануына тыйым салуға, төлеуге өтініш беруге немесе мүлікті тәркілеуге болады.

Бұл ретте бірінші басшы немесе тергеуші қол қойған және алдын ала анықтау және алдын ала тергеу органының мөрімен бекітілген осы органның банкке жіберген жазбаша сұратуы бойынша прокурор рұқсат етуі тиіс. Соттар банкке ұйғарымды, қаулыны, шешімді немесе соттың үкімін көрсетуі жеткілікті.

Прокурорлар өзінің құзыреттігінің аясында өздерінің қарауындағы материалдар бойынша, жеке тұлғалардың банктік шоттары туралы, олардағы ақша қалдығы мен қозғалысы туралы, жеке тұлғалардың банктің сақтауында тұрған мүлкі туралы ақпараттар алуға құқылы. Бұл ретте банкке тексеру жүргізіліп жатқандығы туралы прокурордың қаулысын беру қажет.

Салық және кеден органдарына, сондай-ақ өндірістік атқарушы органдарға жеке тұлғалардың банктік шоттары және олардың банкте сақтауда тұрған мүліктері туралы ақпарат берілмейді.

Бұл ретте Банктер туралы Заң банктік құпияны жариялау үшін банктердің кәсіпкерлік қызметті құқықтық білімсіз жүзеге асыратын заңды тұлғаларға немесе жеке тұлғаларға банктік шоттардың ашылғандығы туралы салық органдарына хабарлауының, кеден органдарына валюталық заңнамаға сәйкес экспорттық – импорттық валюталық бақылауды жүзеге асыруы үшін клиенттердің экспорттық және (немесе) импорттық операциялары бойынша мәліметтерді беруінің міндетті еместігі туралы белгілейді.

Банктер туралы Заң кредиттік бюроның берілген заемдар бойынша банктік құпияның шот (мүлік) иесінің шот (мүлік) иесінің жазбаша келісімінің негізінде, ол банкте болған кезде жариялануын қарастырады.

Сонымен қатар банктік шоттың болуы және оның нөмірлері туралы анықтамалар банкке шот (тар) иесі Банк Басқармасының немесе оның орнында отырған тұлғаның қолы қойылған жазбаша сұратуы негізінде заемшы, кепілгер, кепіл беруші немесе кепіл беруші болса, кредиттің алынғанын растайтын құжатты ұсыну талаптарында беріледі.

Банктер туралы Заңда шот (мүлік) иесі қайтыс болған жағдайда оңы банктік шоттарының болуы және оның нөмірі туралы анықтама, сондай-ақ оның банктің сақтауында тұрған мүлігінің сипаты мен құны туралы мәліметтер:

а) шот (мүлік) иесі мұрагерлік өкімінде көрсеткен тұлғаларға;

б) соттар мен нотариустарға: олардың іс жүргізуіндегі мұрагерлік істер бойынша сот ұйғарымының, қаулысының немесе нотариустың мөрімен бекітілген жазбаша сұратуының негізінде. Нотариустың жазбаша келісіміне шот иесінің қайтыс болғандығы туралы куәліктің көшірмесі қоса берілуі тиіс;

в) шетелдік консулдық мекемелерге: олардың іс жүргізуіндегі мұрагерлік істер бойынша;

Банктік құпиядан тұратын ақпараттар, Қазақстан Республикасының ақпарат алмасуды көздейтін халықаралық шарттарының негізінде берілуі мүмкін.

Банктік құпиядан тұратын мәліметтерді алуға қойылатын, Қазақстанның заңнамасымен белгіленген шектеулер, нормалар және нақты талаптар осы мәліметтердің және олардың аса конфиденциалдылығының жеткілікті қорғалатындығы туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі – елдің орталық банкі

Сыпатаева Н.,
«Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» ММ Қарағанды филиалы
директорының орынбасары

Орталық банк – елдің басты мемлекеттік банкі, «банктердің банкі», мемлекетке, үкіметке ақша айналысын реттеуге көмектесетін орган болып табылады, мемлекеттің ақша-кредит саясатының негізгі буыны болып есептеледі.

Елдің орталық банкі – мемлекеттің және коммерциялық банктер арқылы қалған экономиканың арасындағы оған заңнамалық тәртіппен бекітілген құралдардың көмегімен ақша-кредит ағындарын реттейтін делдал.

Әр түрлі мемлекеттерде мұндай банктер түрліше аталады: халық банкі, мемлекеттік, эмиссиялық, резервтік банк – Қытай Халық банкі, Англия Банкі, Неміс федералды банкі, Вьетнам мемлекеттік банкі, Ресей федерациясының орталық банкі, АҚШ Федералдық резервтік жүйесі.

Әдетте, орталық банктің капиталы мемлекетке тиесілі болады (Франция, Ұлыбритания, Германия, Нидерланд, Испания), алайда, мысалы, Бельгияда және Жапонияда мемлекет капиталдың бір бөлігіне ғана ие (тиісінше 50% және 55%). АҚШ-та орталық банктің акционерлері коммерциялық банктер болып табылады, Италияда – коммерциялық банктер және басқа қаржылық мекемелер, бірақ мемлекет, дегенмен, орталық банктің басқару органдарын қалыптастыруда жетекші рөл атқарады.

Қазіргі уақытта әлемнің барлық елдерінде орталық банктер бар, алайда, елдің саяси және қаржылық-экономикалық дамуының ерекшеліктеріне байланысты олардың арасында айырмашылықтар кездеседі.

Орталық банк өзінің орны бойынша кредит жүйесінде «банктердің банкі» рөлін атқарады, яғни коммерциялық банктердің және басқа мекемелердің резервтері мен бос қаражаттарын сақтайды, оларға несиелер береді, «соңғы инстанция кредиторы» болып табылады, ақша міндеттемелерін өзара есепке алудың ұлттық жүйесін ұйымдастырады.

Дегенмен, орталық банктер қазіргі түрінде аз ғана уақыттан бері ғана, ХІХ ғасырдан бастап өмір сүріп жатыр. Капитализм дамуының ертеректегі сатыларында орталық (эмиссиялық) және коммерциялық банктердің арасында нақты шекара болмады. Коммерциялық банктер капитал жинақтау үшін белсенді түрде банкноталар шығаруға ұмтылды. Кредит жүйесінің дамуына қарай, кейбір ірі коммерциялық банктерде банктік эмиссияны орталықтандыру процесі жүрді. Бұл процестің нәтижесі банкноталар шығаруға монополиялық құқықты бір банкке бекіту болып табылды. Бастапқыда мұндай банк эмиссиялық немесе ұлттық, ал одан кейін орталық банк деп аталды, мұның өзі оның кредит жүйесіндегі үстем жағдайына сай келетін еді.

Тарихшылардың айтуы бойынша, тұңғыш орталық банк феодализмнен капитализмге өту кезінде, 1668 жылы құрылған швециялық «РиксБанк» болған екен, алайда оның құрылу жағдайы қазір көп белгілі емес. 1694 жылы Англия Банкі құрылды, алайда ақша белгілерін эмиссиялауға олардың айрықша құқығы болған жоқ және олардың функцияларының қазіргі заманғы орталық банктердің функцияларынан айырмашылығы болды – мысалы, Англия Банкі бастапқыда сауданы және өнеркәсіпті, Нидерланд Банкі ішкі және сыртқы сауданы қаржыландыруға тиіс болды.

Орталық банктердің құқықтық мәртебесі құқықтық актілерде: орталық банктер және олардың жарғылары туралы заңдарда, банктік және кредиттік қызмет туралы заңдарда, валюталық заңнамада бекітілді.

Орталық банк кредит жүйесін реттеу саласында кейбір билік өкілеттіктеріне ие бола отырып, коммерциялық банктік мекеменің және мемлекеттік ведомствоның жекелеген ерекшеліктерін бойына сіңірген.

АҚШ, Германия, Швейцария, Швеция және Нидерланд заңнамасында орталық банктердің осы елдердің парламенттеріне тікелей бағынуы көзделген, мемлекеттердің көпшілігінде орталық банктер қазынашылыққа (Англия Банкі) немесе қаржы министрлігіне бағынады. Бірқатар елдердің заңнамасында орталық банктердің Парламентке есеп беруі көзделген (мысалы, АҚШ, Германия, Жапония).

Орталық банкке заң жүзінде жүктелген қызметінің басты мақсатын орындау – баға тұрақтылығын қамтамасыз ету оның атқарушы өкіметтен белгілі бір дәрежеде тәуелсіз болуын көздейді және де орталық банктің үкіметтен тәуелсіз болуы оның екі нысанын: саяси және экономикалық нысанын білдіреді.

Саяси тәуелсіздік – бұл орталық банктің ақша массасының мақсатты бағыт-бағдарларын белгілеудегі дербестігі, экономикалық тәуелсіздік – орталық банктің ақша-кредит саясатының құралдарын таңдаудағы дербестігі.

Мемлекеттік билік органдарымен қалыптасқан өзара қарым-қатынастар орталық банктің баға тұрақтылығын қолдау мүмкіндігін анықтайтын маңызды фактор болып табылады. Орталық банк пен мемлекеттік билік органдары өкілдерінің арасындағы тұрақты байланыс соңғыларының орталық банктің іс-қимылына деген сенім деңгейін арттырады және және олардың басты мақсатқа қол жеткізуіне – баға тұрақтылығын қамтамасыз етуіне себін тигізеді.

Орталық банктің атқарушы биліктен тәуелсіз болу дәрежесі әр түрлі елдерде бірдей емес. Ақша-кредит саясатын жүргізуде Германияның орталық банкі Бундесбанк ең үлкен тәуелсіздікке ие деп саналады, оның тәуелсіздігі Бундесбанк туралы Заңда (1957 ж.) көзделген. Өзінің алдында тұрған міндеттерді іске асырған кезде Бундесбанк үкіметтің экономикалық саясатын қолдауға міндетті, алайда олардың нұсқауларына тәуелді емес. Бундесбанк ақша-кредит саясатының ең маңызды мәселелері бойынша үкіметтің кеңесшісі ретінде әрекет жасауға және оған қажетті ақпарат ұсынуға міндетті. Үкімет мүшелерінің Бундесбанк Орталық кеңесінің (оның ұжымдық басқарушы органының) жұмысына қатысуға құқығы бар, алайда дауыс беру құқығы жоқ, бірақ кеңесте талдау үшін сұрақтар ұсынуына және ұсыныстар жасауына болады, олардың талап етуі бойынша кеңестің шешімін 2 аптаға кейінге қалдыруға болады. Қажет болған жағдайда, Бундесбанктің Президентін федералдық үкіметтің отырысына шақыруға болады. Ақша-кредит саясатының мәселелері бойынша шешімдер қабылдаған кезде Бундесбанк үкіметтің ақша-кредит саясатының бағыттарына қайшы келгенше, толық автономияға ие.

АҚШ ФРЖ атқарушы өкіметтен елеулі дәрежеде тәуелсіз – оның шешімдері президенттің немесе үкіметтік құрылымдардың тарапынан ратификацияланбайды. Дегенмен, ФРЖ өзі жүргізетін ақша-кредит саясаты үшін АҚШ Конгресі алдында жауапкершілік атқарады. Кеңес мүшелері қатарынан төраға мен вице-төрағаны тағайындауды қосқанда, ФРЖ Басқарушылар кеңесіне барлық тағайындауларды сенаттың келісімімен президент жүзеге асырады. Осыны ескере отырып, сондай-ақ ФРЖ және үкімет жүргізетін саясаттың үйлестірілуін ескере отырып бұл жүйені «үкімет ішіндегі тәуелсіз жүйе» деп сипаттауға болады.

Англия Банкі тәуелсіздігі мейлінше төмен орталық банктердің бірі болып табылады. Англия Банкі мен мемлекет арасындағы өзара қарым-қатынастар Англия Банкі туралы Заңмен (1946 ж.) реттеледі, соның негізінде банк мемлекеттік банкке айналды. Бұл заңға сәйкес, Қазынашылықтың Англия орталық банкінің қызметіне айтарлықтай ықпал етуге құқығы бар. Ақша-кредит саласында банкке тек қана консультативтік функция бөлінген. Англия Банкінің басқарушы органының – Басқарманың міндетіне ақша-кредит саясатының мәселелерін қаржы министрлігімен (Қазынашылықпен) үйлестіру кіреді, оның басқарушысы формальды түрде осы салада шешімдер қабылдауға жауапты және парламентке есеп береді.

Осылайша, Англия Банкі Қазынашылықтың бақылауында, Қазынашылық орталық банкпен алдын ала жүргізілген консультациялардан кейін оған ұсынымдар жасауға уәкілетті.

Англия Банкі сияқты Италия Банкі де ақша-кредит саясатын жүргізуде үкіметтен елеулі түрде тәуелді. Әкімшілік тұрғыдан ол Қазынашылыққа бағынады және соңғысында құрылған Кредиттер және салықтар жөніндегі министрлік аралық комитеттің жасаған ұсынымдарын орындауы тиіс. Италия Банкі үкімет консультанты болып табылады.

Сонымен, дәстүрлі түрде орталықтандырушылық және күшті саяси билік тән елдерде орталық банк әдетте заң жүзінде үкіметке тәуелді болады. Ал федералдық мемлекеттерде орталық банктердің дербестігі әлдеқайда үлкен.

Германия, АҚШ, Ұлыбритания, Италия орталық банктерінің үкіметтен тәуелсіз болу деңгейінің әртүрлі болуы осы елдердегі инфляцияның қарқынымен үндеседі. Орталық банктердің тәуелсіздік деңгейіне жүргізілген зерттеулердің бірінің нәтижесі орталық банктің саяси тәуелсіздігі мен инфляцияның төмен деңгейі арасындағы өзара байланыстың күшті екендігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының орталық банкі Қазақстан банк жүйесінің жоғарғы (бірінші) деңгейі болып саналатын Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі болып табылады, ол мемлекеттік мекеменің ұйымдастырушылық-құқықтық нысанында құрылған, Қазақстан Республикасының Президентіне есеп береді.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіні Парламент Сенатының келісімімен Қазақстан Республикасының Президенті 6 жылға тағайындайтын Төраға басқарады. Ұлттық Банк Төрағасының орынбасарын да Төрағаның тағайындалу мерзіміне қатыссыз Ұлттық Банк Төрағасының ұсынысы бойынша Президент 6 жылға тағайындайды.

Қазақстанның Ұлттық Банкі тігінен бағыну схемасы бойынша орталықтандырылған біртұтас құрылым болып табылады. Ұлттық Банктің органдары – Басқарма және Директорлар кеңесі (Директорат).

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің құқықтық мәртебесі «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 наурыздағы № 2155 Заңында (мәтін бойынша бұдан әрі – ҚР Заңы) бекітілген, бұл Заңға сәйкес Қазақстанның орталық банкі өз қызметінде оған экономикалық актілермен берілген өкілеттіктер шегінде тәуелсіз. Өкілдік және атқарушы билік органдарының Қазақстан Ұлттық Банкінің, оның филиалдарының, өкілдіктері мен ұйымдарының оның заңмен бекітілген өкілеттіктерін іске асыру жөніндегі қызметіне араласуға құқығы жоқ.

Қазақстанның Ұлттық Банкі өз қызметін Қазақстан Республикасының Үкіметімен үйлестіреді. Ұлттық Банк және Үкімет көзделетін іс-әрекеттер және жалпы мемлекеттік мәні бар қол жеткен нәтижелер туралы бірін-бірі хабардар етуге және үнемі консультациялар жүргізуге міндетті.

Қазақстанның Ұлттық Банкі өз қызметінде Үкіметтің экономикалық саясатын ескереді және егер ол оның негізгі функцияларын орындауға және ақша-кредит саясатын жүзеге асыруға қайшы келмесе, оны іске асыруға көмектеседі. Ұлттық Банк Төрағасы және оның орынбасарларының бірі кеңес беруші дауыспен Үкіметтің отырыстарына қатысуға құқығы бар. Үкімет Ұлттық Банктің міндеттемелері бойынша жауапкершілік атқармайды, сол сияқты Ұлттық Банк те өзіне осындай жауапкершілікті қабылдаған жағдайларды қоспағанда, Үкіметтің міндеттемелері бойынша жауап бермейді.

Орталық банктердің көптеген функцияларының арасында оларсыз орталық банктің алдында тұрған басты мақсатты орындау мүмкін емес негізгілерін және банктің негізгі міндеттерін шешуге сай келетін қосымша функцияларын атап өткен жөн.

Қазақстан Ұлттық Банкінің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында баға тұрақтылығын қамтамасыз ету болып табылады. Негізгі мақсатын іске асыру үшін Ұлттық Банкке мынадай міндеттер жүктелген:

- мемлекеттің ақша-кредит саясатын әзірлеу және жүргізу;
- төлем жүйелерінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- валюталық реттеу және валюталықалық бақылауды жүзеге асыру;

- қаржы жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз етуге ықпал ету.

Ақша-кредит саясатын әзірлеу және жүргізу ешқайсысы қалмай барлық орталық банктердің прерогативі. Ақша-кредит саясатын әзірлеу мен жүргізуге ақша-кредит саясатын дамытудың бағыттарын айқындау, ақша-кредит саясатының негізгі құралдарын таңдау, ақша массасы, кредиттер және жинақ ақша бойынша статистикалық деректер базасын құру мен жүргізу, осы елдің және ақша-кредит саясатының негізін құрайтын басқа мемлекеттердің экономика және ақша-кредит саласының проблемалары бойынша зерттеулер жүргізу, ақша бағдарламаларын жасау және олардың орындалуын бақылау кіреді.

ҚР Заңына сәйкес, Қазақстанның Ұлттық Банкі ақша-кредит саясатын мыналарды:

- ресми қайта қаржыландыру ставкасын;
- ақша-кредит саясатының негізгі операциялары бойынша сыйақы ставкаларының деңгейлерін;
- ең төменгі резервтік талаптардың нормативтерін;
- айрықша жағдайларда операциялардың жекелеген түрлерінің деңгейі мен көлеміне тікелей сандық шектеулерді белгілеу арқылы жүзеге асырады.

Ақша-кредит саясатын іске асыру мақсатында Қазақстанның Ұлттық Банкі операциялардың мынадай түрлерін жүзеге асырады: заемдар беру, депозиттер қабылдау, валюталық интервенциялар, Қазақстан Ұлттық Банкінің қысқа мерзімді ноталарын шығару, мемлекеттік және басқа бағалы қағаздар сатып алу және сату, оның ішінде кері сатып алу құқығымен, коммерциялық вексельдерді қайта есепке алу, Қазақстан Ұлттық Банкі Басқармасының шешімі бойынша басқа операциялар.

Орталық банктердің маңыздылығы жағынан кем түспейтін реттеуші функциясы ақша және валюта нарықтарында интервенциялық операциялар жүргізу арқылы кредитке және шетел валютасына сұраныс пен ұсынысты реттеу болып табылады. Кредиттік экспансияны тежеу мақсатында орталық банктер кредиттік-банктік институттардың өтімділік деңгейін төмендету жөнінде шаралар қабылдайды, ал кредиттік экспансияны кеңейту үшін қарама-қарсы іс-әрекеттерді жүзеге асырады. Валюта нарығындағы интервенциялық операциялар осындай сипатта болады.

Кредиттік-банктік жүйенің жұмысын бақылау (орталық банктің бақылау функцияларының бірі) осы жүйенің тұрақтылығын қолдаудың қажеттігіне байланысты, себебі ұлттық ақша бірлігіне деген сенім тұрақты және тиімді жұмыс істейтін кредиттік-банктік институттардың болуын көздейді.

Әдетте, мұндай бақылауды орталық банктер жүзеге асырады, алайда Бельгияда, Германияда, Швейцарияда және Жапонияда қадағалау органдары орталық банктен институционалды бөлінген. Соған қарамастан, орталық банк олардың қызметіне қатыса отырып немесе оларға консультациялық қызмет көрсете отырып, олармен өте тығыз байланыста болады. Басқа елдерде орталық банк кредиттік-банктік мекемелердің басқа институттармен бірлескен қызметін бақылайды. Мәселен, АҚШ ФРЖ Федералдық Депозиттерді сақтандыру корпорациясымен, Ақша айналысын бақылау қызметімен, штаттардың уәкілетті органдарымен бірлесіп қадағалау қызметін жүзеге асырады.

2004 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру туралы» 2003 жылғы 31 желтоқсандағы № 1270 Жарлығымен Қазақстан Ұлттық Банкінің жүйесінен Қазақстан Ұлттық Банкімен бірлесіп республиканың банк жүйесін бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыратын дербес құрылым – Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын және қаржы ұйымдарын реттеу мен қадағалау агенттігі бөлініп шықты.

Орталық банктің маңыздылығы жағынан еш кем түспейтін бақылау функциясы валюталық бақылауды және валюталық реттеуді жүзеге асыру болып табылады. Валюталық бақылау мен валюталық реттеудің қатаңдық деңгейі ең алдымен елдің жалпы валюталық-экономикалық жағдайына байланысты. Мәселен, дамушы елдерде әдетте сыртқы төлемдер және есеп айырысулар бойынша бір топ ауқымды операциялар бақылауға жатады, мұның өзі шетел валютасының жұмсалудың регламенттеу қажеттігіне байланысты. Керісінше,

экономикалық тұрғыдан неғұрлым дамыған елдер қазіргі уақытта валюталық бақылауды ырықтандыру жолымен жүріп келеді.

Қазақстанда валюталық режимді ырықтандыруды Ұлттық Банк үш кезеңмен жүргізді. Бірінші кезең (2003 - 2004 ж.ж.) инвестициялық портфельді әртараптандыру үшін жағдай жасауды және отандық өндірушілердің сыртқы сату нарықтарына коммерциялық қатысуын кеңейтуге арналған мүмкіндіктер жасауды көздеді.

Екінші кезең (2005 - 2006 ж.ж.) валюталық реттеу құралдарын, қайталауды болдырмауды жүйеледі, оларды жүзеге асырудың оңды экономикалық әсері бар операцияларға қатысты режим оңайлатылды және теңестірілді, ақпарат жүйесін жинауды жетілдіру жүзеге асырылды.

Үшінші кезеңге (2007 ж. бастап) ұлттық валютаның толық айырбасталу принциптерін іске асыру кірді.

Валюталық режимді ырықтандыру бойынша жүргізілген іс-шаралардың нәтижесінде валюталық операциялар мен жеке және заңды тұлғалардың шет елде шоттар ашуын лицензиялау толығымен жойылды, заңды тұлғалардың ішкі валюталық нарықтағы операциялары бойынша шектеулер алынып тасталды, капитал ағындарының репатриациясы және статистикалық мониторингінің жаңа схемасына арналған нормативтік база қамтамасыз етілді. Лицензиялау тек шетел валютасын айырбастау операцияларын ұйымдастыру қызметінің айрықша түрі болып табылатын заңды тұлғалардың шетел валютасымен жүргізетін айырбастау операцияларын жүргізу бойынша және бөлшек сауданы жүзеге асыру мен қолма-қол шетел валютасына қызмет көрсету бойынша ғана сақталды.

Қолма-қол ақшамен және қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулар жүйесінің толассыз жұмысын қамтамасыз ету – орталық банктердің маңызды міндеттерінің бірі. Бастапқыда орталық банктің бұл саладағы қызметі қағаз-ақша белгілерін айналысқа шығарумен шектелді. Ақша эмиссиясы қазіргі уақытта да барлық орталық банктер қызметінің негізін құрайды. Бұдан әрі қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулардың дамуына байланысты, орталық банк төлем-есеп айырысу қатынастарының ұйымдастырушысы мен қатысушысының рөлін атқара бастады. Ақша қаражаты ағындарының бел ортасында бола отырып, орталық банктер қолма-қол жасалмайтын есеп айырысулар мен төлемдер тетігінің жылдам және толассыз жұмыс істеуін қамтамасыз етуге қызмет етеді. Сонымен бірге, орталық банктердің төлем жүйелеріне тікелей қатысуы міндетті болып табылмайды – кейбір орталық банктер осы жүйелердің қызметін бақылаумен шектеледі.

Қазақстан Ұлттық Банкі төлемдерді және ақша аударымдарын ұйымдастыруды, үйлестіруді, реттеуді жүзеге асырады, төлемдерді және (немесе) ақша аударымдарын жүзеге асыру тәсілдерін қолданудың ережелері мен ерекшеліктерін, төлем нұсқауларының мазмұнына қойылатын негізгі талаптарды айқындайды, қолма-қол ақша пайдаланылатын төлемдерді жүзеге асыру тәртібі мен талаптарын белгілейді. Қазақстанның Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасы аумағында төлем жүйелері жұмысының тиімділігі мен сенімділігін қамтамасыз етуге бағытталған нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды, өз құзыреті шегінде халықаралық (мемлекетаралық) төлемдер жүйесін ұйымдастыруға қатысуға құқылы.

Соңғы инстанция кредиторы бола отырып, орталық банктер қаржы ресурстарының уақытша жетіспеушілігін бастан кешіп отырған кредиттік-банктік мекемелерге несиелер береді.

Орталық банктердің тағы бір маңызды функциясы үкіметтің қаржы агентінің рөлін атқару, яғни үкімет шоттарын жүргізу және әр түрлі үкіметтік ведомстволардың активтерін басқару болып табылады. Кейбір елдерде, мысалы АҚШ-та, орталық банктер бұл функцияны коммерциялық банктермен бірлесіп атқарады. Басқа бір мемлекеттерде, мысалы Италияда, орталық банктер шын мәнісінде мемлекеттік мекемелердің бухгалтерлері болып табылады.

Бұдан басқа, орталық банктер мемлекеттік борышты басқаруды жүзеге асырады, талдамалық зерттеулер жүргізеді және статистикалық деректер базасын жүргізеді, банкноталар дайындайды және т.б.

Талдамалық және статистикалық зерттеулер жүргізудің функциялары өзінің сипаты бойынша әр түрлі елдердің орталық банктерінде мүлдем бірдей және тең мағынада болмауы мүмкін. Ақша-кредит және валюта саясаты саласындағы негізгі зерттеулер төлем баланстарының деректерін негізге алады. Бұл кейбір елдерде (Бельгия, Германия, Франция, Нидерланд, Жапония) орталық банкке осы тәрізді деректерді жинау мен талдау функцияларының берілуіне себепші болды.

Қазақстанның Ұлттық Банкіне мұндай функциялар Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасының төлем балансын жасау туралы» 1999 жылғы 29 қаңтардағы № 71 қаулысымен берілді, Ұлттық стагагенттіктің резидент еместерге қойылатын қаржылық талаптар және олардың алдындағы міндеттемелер бойынша, сондай-ақ халықаралық қызмет көрсету баптары – «кірістер», «трансферттер» және «шетелдік тікелей инвестициялар» бойынша деректерді жинау және өңдеу жөніндегі функциялары Ұлттық Банкке берілді.

Барлық орталық банктердің міндеті – айналысқа банкноталар шығару және олардың елдің аумағында айналыста болуын қамтамасыз ету. Бұл ретте тек кейбір орталық банктердің (Италия, Ұлыбритания, Бельгия, Испания, Ресей және басқалары) ғана банкноталар шығаратын арнайы құрылымдық бөлімшелері бар.

Қазақстанның Ұлттық Банкінде мұндай құрылымдар бар, олар – Банкнот фабрикасы және Теңге сарайы.

Банк жүйесінің тиімді жұмыс істеуі – Қазақстанда нарықтық қатынастарды дамытудың қажетті шарты, мұның өзі объективті түрде орталық банктің банктік қызметті реттеудегі рөлін айқындайды. Экономиканы ақша-кредиттік реттеудің ықпалды нысандары мен әдістерін іздеу нарықтық экономикалы елдердің осы салада жинақтаған тәжірибесін зерделеп, қорытуды көздейді. Осы елдерде жүзеге асырылатын ақша-кредит саясаты мемлекеттің экономикалық саясатының құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады және реттеуші іс-шараларға жедел және икемді қолдау көрсете отырып, макроэкономикалық ықпалды осы іс-шараларды жылдам түзетумен үйлестіруге мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің мұрағатын автоматтандыру

Ермағамбетова А.Б.,
ҚР Ұлттық Банкінің Ақпарат технологиялары департаменті
ИААЖ жобалау басқармасының бастығы

Осы мақалада Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі «Электрондық мұрағат» автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесін құрудың мақсаты және кезеңдері сипатталған.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 10 қарашадағы № 1471 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында «электрондық үкімет» қалыптастырудың 2005-2007 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Мемлекеттік органдардың электрондық мұрағаттарының жүйесін (МО ЭМЖ) құру бойынша жұмыстар көзделген. Бұл жұмыстарды Қазақстан Республикасы Ақпараттандыру және байланыс агенттігі 2002 жылдан бастап орталықтандырылған тәртіппен және республикалық бюджет есебінен жүргізеді. Қазақстан Республикасы Ақпараттандыру және байланыс агенттігінің ақпаратына сәйкес осы жүйе Көлік және коммуникация министрлігінде, Мұрағаттар және құжаттама комитетінде және Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағатында ендірілген.

Ұлттық Банк мұрағатты автоматтандыруды 1996 жылдан бастады, ол кезде тұтастай Ұлттық Банк қамтылатын іс қағаздарын жүргізу жүйесін автоматтандыру қажеттілігі алғашқы рет туындаған болатын. 2002 жылдың аяғында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде «Электронды құжат айналымы» автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесін пайдаланудың тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шаралар жоспары әзірленіп, Ұлттық Банк Директорлар кеңесінің 2002 жылғы 24 желтоқсандағы № 558 қаулысымен бекітілді, онда Ұлттық Банкте электрондық мұрағат құрудың кезеңдері айқындалды. Электрондық мұрағат құру Ұлттық Банктің іс қағаздарын жүргізу саласындағы қағазсыз технологияға көшуінің аяқталу кезеңі болып табылады.

Ұлттық Банк электрондық мұрағат құру бойынша жұмысты дербес жүргізді, кезінде, 2001 жылдан бастап өндірістік пайдалануға енгізілген Ұлттық Банкі ЭҚА электрондық құжат айналымының автоматтандырылған жүйесін құруды да дербес жүргізген болатын. Сонымен қатар «Электрондық мұрағат» шағын жүйесін құру кезінде Ұлттық Банк Мемлекеттік органдардың электрондық мұрағаттарының жүйесі жүзеге асырылған бағдарламалық тұғырнаманы осы жүйелерді бұдан әрі ықпалдастыру мүмкіндігі мақсатында пайдаланды. Ұлттық Банкі ЭҚА электрондық құжат айналымының шағын жүйесін де мемлекеттік органдардың Бірыңғай электрондық құжат айналымының жүйесімен (БЭҚАЖ) оған тиісті пысықтаулар жүзеге асырылғаннан кейін ықпалдастыру және Алматы қаласын мемлекеттік органдардың Бірыңғай көліктік жүйесіне қосу жоспарлануда (МО БКЖ).

Ұлттық Банктің мұрағаты орталық аппаратта, Құжаттамалық қамтамасыз ету және бақылау басқармасының құрамында жұмыс істейді. Ұлттық Банктің мұрағатының құжаттарды сақтауға арналған мұрағат қоймасы және қосалқы үй-жайлары бар. Мұрағатта Ұлттық Банк орталық аппаратының, сондай-ақ ол құқықтық мұрагері болып табылатын ұйымдардың тұрақты, уақытша сақтау мерзімі бар, жеке құрам бойынша істер сақталады. Мәселен, мұрағатта Ауылшаруашылық банктің Қазақ республикалық кеңсесінің 1932-1959 жеке құрам бойынша құжаттары сақталуда.

Мұрағат сұратулар бойынша құжаттарды іздестіруді жүзеге асырады, Ұлттық Банктің қызметкерлеріне және мүдделі ұйымдарға қызметтік және ғылыми мақсатта пайдалану үшін істерді және құжаттардың көшірмелерін береді, мекемелердің сұратуларын, азаматтардың элеуметтік-құқықтық сипаттағы өтінімдерін орындайды, құжаттардың көшірмелерін, мұрағаттық анықтамалар береді. Ұлттық Банктің мұрағатындағы сақтаулы құжаттардың көпшілігінің ғылыми-тарихи және практикалық маңызы бар. Мұны мұрағат құжаттарына

сұратулар санының көп болуы, басылымдар (кітаптар, энциклопедиялар, буклеттер, монографиялар және т.б.) дайындау кезінде мұрағаттық құжаттарды пайдалану растайды.

Ұлттық Банктің «Электрондық мұрағаты» автоматтандырылған ақпарат жүйесінің толық ауқымды жобасын әзірлеу және ендіру бойынша жұмыстар 2007 жылғы желтоқсанда аяқталды. Шағын жүйе Ұлттық Банкте кезеңдермен ендірілді: тексеру, техникалық тапсырманы әзірлеу, пилоттық жоба, толық ауқымды жоба.

Мұрағаттың қорында жиналған деректердің көлемін, осы деректерді өңдеу көлемін бағалау, Ұлттық Банктің мұрағатын автоматтандыру жөніндегі талаптарды нақтылау мақсатында 2001 жылы автоматтандыру объектілерін тексеру ұйымдастырылды. Сол кезде мұрағатта оның қызметін қандайда болмасын автоматтандыру болған жоқ. Ұлттық Банк құжаттама қорларының жай-күйін және мұрағатының қызметін талдау бірқатар кемшіліктерді анықтады, олар оның жұмы істеуін айтарлықтай әсер етті. Ұлттық Банкте қазіргі заманғы техникалық құралдарды қолданумен құжаттандырылған ақпаратты дайындаудың, өткізудің, сақтаудың және пайдаланудың жаңа технологияларына көшу қажеттілігіне сондай-ақ мұрағатта сақталатын құжаттар көлемінің тұрақты өсуі, олардың Ұлттық Банктің орталық аппаратының жұмысында пайдалану ауқымы, сондай-ақ Ұлттық Банкте ЭҚА электрондық құжат айналымы шағын жүйесінің жұмыс істеуі себепші болды.

Зерттеу автоматтандырылған файл қоймасы және деректер базасы – балама іздестіру құралдарымен жабдықталған электрондық мұрағатты құрудың мұрағат құжаттарын пайдалану жөніндегі сұратуларды орындау уақытын бірнеше рет қысқартуға мүмкіндік жасаған, сұрату бойынша ақпараттың баламалық және толық болуы деңгейін көтерген болар еді, бұл Ұлттық Банк мұрағатының барлық функциялары шын мәнінде тиімді орындалуын қамтамасыз етер еді. Электрондық мұрағат қағазға басылған және сол сияқты электрондық құжаттарды есепке алуға арналған бірыңғай картотеканы пайдалануға мүмкіндікті қамтамасыз етер еді.

Тексеру нәтижесі бойынша Ұлттық Банк мұрағатын автоматтандыру стратегиясы, және оны шешуге арналған техникалық шешім айқындалады.

Электрондық мұрағат жұмысының жеңілдетілген технологиясы төмендегідей:

- қағазға басылған құжаттарды дайындау немесе ЭҚА электрондық құжат айналысы жүйесінен электрондық файлдар көшіру;
- сканерлердің көмегімен немесе дайын файлдардың импорты арқылы құжаттарды сканирлеу;
- қағазға басылған құжаттардың үлкен көлемін электрондық түрге тез және сапалы аудару үшін құжаттарды тану;
- іздестіру мүмкіндіктерін қамтамасыз ету арналған нышанды белгілеу және дұрыстығын тексеру;
- өңделген құжаттарды және деректерді «Электрондық мұрағат» модулінің базасына экспорттау;
- электрондық мұрағаттың деректеріне кіру.

Ұлттық Банк үшін «Электрондық мұрағат» шағын жүйесін әзірлеуді және аппараттық-бағдарламалық кешенді жеткізуді «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Банктік сервис бюросы шаруашылық жүргізу құқығы бар республикалық мемлекеттік кәсіпорны жүзеге асырды. Ұлттық Банктің электрондық мұрағаты «Электрондық мұрағат» шағын жүйесінің өзегі болып табылатын, Kofax Ascent Capture 6.1 бағдарламалық қамтамасыз етуінде іске асырылған ретроконверсия желісін пайдаланатын, IBM Content Manager бағдарламалық қамтамасыз етуі – контентті (ақпарат ресурстарын) басқару жүйесі негізінде құрылды. Сондай-ақ құжаттарды жүйеге келтірілген есепке алуды, тіркеу құжаттарын және құжаттарды толтыру арқылы есептік ақпаратты енгізуді, мұрағатта сақталған құжатты жедел іздестіру мүмкіндігін қамтамасыз етуді, ғылыми-анықтамалық аппаратты жүргізуді ұйымдастыруды қамтамасыз ету үшін IBM Document Manager Desktop бағдарламалық қамтамасыз етуі негізінде «АРМ Архивариус» қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз етуі әзірленді.

Пилоттық жоба кезеңінде қағаз түріндегі мұрағатты жүйеге келтіру жөніндегі ұйымдық іс-шаралар жүзеге асырылды: істер номенклатурасының нақты тізімдері жасалды, пилоттық

жоба кезеңінде электрондық мұрағатқа өткізілетін номенклатуралық типтер анықталды, тиімді іздестіруді қамтамасыз ету үшін мұрағат құжаттарының электрондық каталогының индекстелетін жолдарының тізбесі айқындалды. Осы кезеңде IBM Content Manager, Kofax Ascent Capture лицензияланған БҚ және құжаттамаларды жеткізу жүзеге асырылды, пайдаланушылар мен басқарушылар жүйемен, ретроконверсия желісімен жұмыс істеуге оқытылды, «АРМ Архивариус» қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз етуі, техникалық құжаттама әзірленді, әзірленген бағдарламалық қамтамасыз етуге алдын ала сынақ және тәжірибелік пайдалану жүргізілді. «Электрондық мұрағат» шағын жүйесінің пилоттық жобасы өндірістік пайдалануға енгізілген 2006 жылғы наурыздан бастап қағазға басылған құжаттардың электрондық көшірмелерін электрондық мұрағатқа аудару басталды. Ұлттық Банктің мұрағатынан неғұрлым жиі сұратылатын мынадай құжаттар іріктеліп, электрондық түрге аударылды: 1991 – 2002 жылдар аралығындағы кезеңдегі негізгі қызмет бойынша бұйрықтар, 1991 – 2002 жылдар аралығындағы кезеңдегі негізгі қызмет бойынша өкімдер, 1925 – 2002 жылдар аралығындағы кезеңдегі жеке құрамның құжаттары (оның ішінде жеке құрам бойынша бұйрықтар), 1991 – 2002 жылдар аралығындағы кезеңдегі шарттар, басқарма мен директорлар кеңесінің қаулылары.

Толық ауқымды жоба кезеңінде құрылымдық бөлімшелердің істер тізімдемесін автоматтандырылған түрде дайындау және келісу, құжаттарды, істерді және істер тізімдемелерін ағымдағы іс қағаздардан өткізу және ЭҚА электрондық құжат айналымы шағын жүйесінде тіркеу, Ұлттық Банк қызметкерлерінің мұрағаттық құжаттар алуға сұратуларын өңдеу бойынша ұйымдастыру мәселелері шешілді. Осы кезеңде Тұмар CSP криптоқорғау модулімен интеграциялау жүзеге асырылды және Ұлттық Банктің ЭҚА электрондық құжат айналымы шағын жүйесімен интеграциялау іске асырылды, бағдарламалық қамтамасыз ету, техникалық құжаттама әзірленді, бағдарламалық қамтамасыз етуді алдын ала сынау және тәжірибелік пайдалану жүргізілді. 2007 жылғы желтоқсанда «Электрондық мұрағат» автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесінің толық ауқымды жобасын әзірлеу және ендіру бойынша жұмыстар аяқталды және осы уақыттан бастап Ұлттық Банктің ЭҚА электрондық құжат айналымы автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйесінен электрондық құжаттарды көшіру бойынша жұмыстар басталды.

«Электрондық мұрағат» шағын жүйесі толық жұмыс істей бастауы және пайдаланушылардың сұратуларын қанағаттандыруы үшін деректер базасына өткен кезеңдердің барлық қажетті құжаттарын ауыстыру қажет.

Құжаттамалық қамтамасыз ету және бақылау басқармасының құжаттарды қағаз мұрағаттан электрондық мұрағатқа ауыстыруға алдын ала жүргізілген талдау бойынша ақпаратына сәйкес тұрақты сақтау мерзімі бар 5 259 іс және жеке құрам бойынша 7 552 іс сақталады, бұл барлығы 5 124 400 парақ болады. 2008 жылғы шілдедегі жағдай бойынша ҚРҰБ мұрағатында 1925-2006 жылдар аралығындағы кезеңінің жеке құрам бойынша, тұрақты және уақытша сақтау мерзімі бар 30 499 іс бар. Оның ішінде 5 499 іс тұрақты сақтау мерзімі бар, 9 665 іс жеке құрам бойынша және 15 335 іс уақытша сақтау мерзімі бар. Сонымен қатар, жыл сайын ҚРҰБ бөлімшелерінен сақтау үшін 6 мыңға жуық іс түседі, олар өңдеуді және құжаттар құндылықтарына сараптама жүргізу талап етіледі. Оның ішінде бір мыңға жуық істі (сақтау мерзімі тұрақты және 10 жылдан жоғары) «Электрондық мұрағат» ААШЖ-ға ауыстырылуы тиіс. Жоғарыда жазылғандармен қатар, бұл: келіп түсуіне қарай электрондық мұрағатқа ауыстырылатын заң істері, заңдардың, мемлекеттік биліктің жоғары органдарының қаулыларының, жарлықтарының, өкімдерінің және тапсырмаларының орындалуын тексеру туралы құжаттар, сыртқы аудит жөніндегі құжаттар және экономикалық болжау құжаттары.

Қазіргі уақытта «Электрондық мұрағат» ААШЖ-ға 240 іс (60 845 парақ) ауыстырылды, бұл 18 866 құжаты құрайды. 2008 жылғы 4-тоқсанда ЭҚА электрондық құжат айналымы шағын жүйесінен «Электрондық мұрағат» ААШЖ-ға ҚРҰБ Басқармасы мен Директорлар кеңесінің 2002-2004 жылдардағы қаулыларын, ҚРҰБ негізгі қызметі бойынша

2002-2006 жылдардағы бұйрықтар мен өкімдерді, ҚРҰБ негізгі қызметі бойынша 2006 жылғы хат алмасуларын ауыстыруды жүзеге асыру жоспарланып отыр.

Келесі жылы Ұлттық Банктің электрондық мұрағатын толықтыру бойынша жұмысты жалғастыру, сондай-ақ шағын жүйенің дамуын және оны Ұлттық Банктің филиалдарында көбейтуді тексеру жоспарланып отыр. Ұлттық Банктің «Электрондық мұрағат» шағын жүйесін «электрондық үкімет» бағдарламасы шеңберінде Мемлекеттік органдардың электрондық мұрағаттарының жүйесін әзірлеушілер болып табылатын «Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің банктік сервис бюросы» шаруашылық жүргізу құқығы бар республикалық мемлекеттік кәсіпорнының мамандары, сондай-ақ «Ұлттық ақпараттық технологиялар» АҚ өкілдері «Электрондық құжат айналымы және электрондық мұрағат» атты семинарда таныстырғаннан кейін Қазақстан Республикасының мұрағат ұйымдары оған деген қызығушылықтарын танытты.

Мобильдік құрылғылар арқылы жария болудан қорғау

Дон И.И.,

ҚР Ұлттық Банкінің ММ Қарағанды филиалының
компьютер жүйелерін пайдалану бөлімінің бастығы

Конфиденциалдық ақпараттың жария болуы – қорқынышты қауіптердің бірі. Жария болу әсіресе мобильдік құрылғыларды ұрлау немесе жоғалту нәтижесінде болады. InfoWatch талдау орталығы 2007 жылғы 145 жария болуды зерттеген «Жария болуларды галамдық зерттеу 2007» сәйкес, барлық оқиғалардың тура жартысы тек мобильдік құрылғылардан болған. Осылайша, компаниялардың алдында мынадай сұрақ тұрады: мобильдік құрылғылар арқылы жария болу тәуекелін қалай төмендетуге болады?

InfoWatch талдау орталығының зерттеуіне Zoom.CNews порталының 1500 пайдаланушысы қатысты. «Мобильдік құрылғылардың қауіпсіздігі 2007» жобасының барысында сарапшылар мобильдік құрылғыларды пайдалану, олардағы конфиденциалды деректерді сақтау және шағын техниканы ұрлау немесе жоғалту салдарынан осы ақпараттың жария болуы ерекшеліктерін зерттеді.

Мобильдік құрылғылардың бүгінгі күні өте кең таралып отырғанына талдаушылардың тағы да көздері жетті. Пайдаланушылардың жартысынан астамының (60,8%) бір, ал әрбір бесеуіне жығының (19,3%) екі құрылғысы бар. Сондай-ақ пайдаланушылардың басым көпшілігі (70,7%) өздерінің мобильдік құрылғыларында өзінің және сол сияқты жұмыс берушінің конфиденциалды ақпаратын сақтайды. Сонымен қатар, нақты алғанда конфиденциалды ақпарат бар шағын техникасын жоғалтқан әрбір пайдаланушы (78,1%) деректерді қорғауға арналған шифр қоюды бәрібір қолданбайды.

«Қазіргі заманның тағы да бір проблемасы компанияның конфиденциалды ақпарат қызметкерлер өздерінің мобильдік құрылғыларына жазып алатыны не алмайтынын ұйымдардың тіпті бақыламайтынынан тұрады. Басқаша айтқанда фирма клиенттерінің тізімі менеджердің қалта компьютерінде болуы мүмкін, ал жұмыс беруші бұл туралы тіпті білмейді», – деп түсік береді InfoWatch компаниясының маркетинг жөніндегі директоры Денис Зенкин.

Шын мәнінде, бүгінгі күні жұмыс станциялары деңгейінде жария болудан қорғау жүйелері барынша кеңінен таралуда. Олар мобильдік құрылғыларға немесе ауыспалы тасымалдауышта конфиденциалды мәліметтерді рұқсатсыз жазу фактісіне кедергі жасайды. Осындай екі жүйені қарастырамыз: InfoWatch Device Monitor 3.0 және SmartLine DeviceLock 6.1.

Device Monitor тек жұмыс станциясындағы артықшылықты құрылғыны оқшаулап қоюға ғана емес, сонымен бірге берілген өлшемдер мен санаттар бойынша автоматты түрде индекстеліп көшірілетін файлдардың мазмұнын талдауға мүмкіндік береді. Device Monitor-мен біріктірілгеннен кейін Traffic Monitor өнімі бір консольмен ақпараттың барлық жария болу арналарын (e-mail, Интернет, қосылған құрылғылар мен принтерлер) басқаруға және ақпарат жүйесінен шыққан контентті бірыңғай қоймада сақтауға мүмкіндік береді. Осылайша, шешім жария болу арнасында емес, не рұқсат етілген не ақпарат жүйесінен тысқары шығаруға тыйым салынған контентте жинақталады.

InfoWatch Device Monitor өнімі жұмыс станцияларында орнатылған жергілікті агенттерден және агенттерді басқаратын және Traffic Monitor серверіне ақпарат өткізетін аралық серверлерден тұрады. Аралық серверлердің саны жұмыс станцияларының саны негізінде айқындалады, Бір сервер 200-300 дейінгі жұмыс станцияларын бақылай алады (деректер шамамен берілген және қорғалатын жұмыс станцияларын пайдалану деңгейіне қатысты болады).

Жергілікті агенттер қондырғыға Active Directory құралдарымен қолдау жасайды. Жүйенің басқарушысы Device Monitor белгіленген агенттерінсіз жұмыс станциялары

желісінен іздестіруді жүргізе, агенттер орнатылған компьютерлердегі агент жұмысының мәртебесін тексере, агентті қайта активтеу әрекеттерін қадағалай алады. Бұл ретте агенттер қажетті ақпаратты жергілікті түрде жинақтай отырып, желіге және сол сияқты Traffic Monitor кірместен жұмыс қабілетін сақтайды, ал қосылуды қалпына келтірілгеннен кейін журналдар мен саясатшыларды үйлестіреді.

Device Monitor сәулетіне басып шығарылған құжаттар және олардың Traffic Monitor серверіндегі оның санатын белгілеуге арналған белгілері туралы хабар жіберетін жергілікті басып шығаруды тосқауылдаушы біріктірілген. Device Monitor 3.1 нұсқасында басып шығарылған құжаттар туралы хабардар ету функциясына контентті талдаудың толық функционалдығы қосылды: басып шығаруды тоқтата тұру, мәтінді талдау, қорытынды беру, басып шығаруды жалғастыру, операциядан бас тарту.

Осылайша, шешімнің бөлінген сәулетіндегі негізгі орынды жұмыс станциялары деңгейінде конфиденциалды ақпаратпен жұмыс істеуді белсенді бақылауды жүзеге асыратын бағдарламалық модульдер алады. Оларға мыналар жатады:

- басып шығаруды тосқауылдаушы, ол пайдаланушылардың принтерлермен жұмысын бақылауға және «Кезекке қосу» , яғни құжатты берілген талапқа сай келетін аты бар процеспен басып шығаруға кезекке орналастыру операциясының орындалуын қадағалауға мүмкін жасайды;

- құрылғыларды тосқауылдаушы, ол пайдаланушылардың ауыспалы тасымалдауыштармен және сыртқы құрылғылармен: CD/DVD-жинақтауыштармен, оның ішінде жазу құралдарымен, дискеталармен және сыртқы қатты дискілерді, ZIP-жинақтауыштармен және т.с. қоса алғанда алынып-салынатын ақпарат жинақтауыштармен; USB-, COM-, LPT- и IrDA-порттармен; Bluetooth и Wi-Fi, сондай-ақ FireWire жұмыс істеуін тосқауылдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, Device Monitor-ды Traffic Monitor-мен біріктірген кезде тіпті жұмыс станцияларының порттары арқылы корпоративтік желіден шығатын барлық деректердің көлеңкелі көшірілуі болады.

Өнім шағын ұйымдарда (200 компьютерге дейін) және сол сияқты бірнеше мың компьютер бар ірі желілерде табысты пайдалануда. Нақты уақытта дамыту және басқару арнайы орталық консоль арқылы жүзеге асырылады.

DeviceLock өнімі USB-порттарға кірумен қатар дисководтарды, компакт-дискілердің жетектерін, IrDA, FireWire, LPT, COM порттарын және Wi-Fi және Bluetooth сымсыз желілерді бақылауға мүмкіндік береді. DeviceLock шешімі жұмыс станцияларында таратылған барлық агенттерге орталықтандырылып кіруді қамтамасыз ететін қашықтықтан басқару жүйесінің көмегімен пайдаланушыларға және пайдаланушылар тобына кіруге құқықты тағайындауға мүмкіндік береді.

Осы өнімнің бірқатар айрықша ерекшеліктері бар, олардың арасында уақытқа және апта күніне қатысты кіруді бақылау мүмкіндігі, ауыспалы тасымалдауыштармен, қатты дискілермен және CD-мен жұмыс істеуге арналған «тек оқу» режимі, алдын ала авторизацияланған құрылғыларды, дискілерді кездейсоқ немесе қасақана форматтаудан қорғау құралдарын қоспағанда USB-портқа кіруді толық оқшаулау мүмкіндігі, Active Directory доменінде топтық саясатшылар арқылы кіруді басқару және пайдаланушылардың құрылғылармен жұмыс істеуін хаттамалау. DeviceLock әртүрлі нұсқаларының Windows NT/2000/XP/2003 және сол сияқты ескірген, қолдау жасалмайтын Microsoft Windows 9x/Me басқаруындағы жұмыс станцияларында жұмыс істей алатынын жеке атап кетуге болады.

DeviceLock өнімі топтық саясатшыларға толық біріктіріледі және топтық саясатшылардың Windows стандартты редакторы арқылы өзінің ретке келтіруімен басқару мүмкіндігін береді. Windows саясатшыларының стандартты тарату тетіктерін қолдану корпоративтік желілерге қосылған жаңа компьютерлерге DeviceLock автоматты түрде орнатуға және жаңа компьютерлер үшін кіру және аудит құқықтарын толық автоматты режимде ретке келтіруді жүзеге асыруға мүмкіндік жасайды. Бірақ тіпті топтық саясатшыларды пайдаланусыз басқару режимінде DeviceLock консолі стандартты интерфейсі

бар, Windows-тің кез келген басқарушысына сезу түрінде түсінікті Microsoft Management Console арналған негізгі жабдықты білдіреді.

DeviceLock серверлік бағдарламаны және Microsoft SQL Server серверін қолдануды талап етілмей жұмыс істейді. Осы компоненттер аудиттің және көлеңкелі көшіру деректерінің статистикасы – журналдарды орталықтандырылған түрде жинау үшін ғана қажет. серверлік компоненттердің болмауы немесе уақытша ажыратылуы DeviceLock функционалдылығына ешқандай да әсер етпейді.

DeviceLock жергілікті басқарушылар құқығы бар пайдаланушылардың әсер етуінен қорғалған. DeviceLock агентін арнайы авторизацияланған басқарушыларды қоспағанда, ешкім ажыратпайды. Тіпті, егер DeviceLock агенті жұмыс істейтін компьютердің пайдаланушысында жергілікті басқарушы құқықтары бар болса, ол оның жұмысына әсер ете, агентті тоқтата немесе жоя, ретке келтірілуін өзгерте алады және т.с. DeviceLock агентке авторизацияланбаған әсер етуге жол бермеу жөніндегі барлық шараларды қолданады. Агентті тізілім кілттерін түрлендіру арқылы да, қызметті тоқтату арқылы да, процесті аяқтау арқылы да, Windows-ті қайта қосу кезінде агенттің файлын кейінге қалдыру арқылы да тоқтатуға мүмкін емес. DeviceLock агенті Windows-тің көптеген бағдарламалары мен драйверлері ажыратылған кезде тіпті safe mode режимінде де жұмыс істейді.

DeviceLock USB-құрылғысын бірегей сериялық нөмірі бойынша ажыратуға қабілетті, бұл қауіпсіздік саясатшыларын құруға мүмкіндік береді, осы жағдайда пайдаланушыларға бір үлгідегі, бірақ әртүрлі сериялық нөмірлері бар дербес USB-құрылғысы беріледі. Бұл артық функционалдылықтың нақты мысалы. Конфиденциалды ақпаратты қорғау тұрғысынан алғанда құрылғы үлгісінің (авторизацияланған немесе жоқ) қатысы жоқ. Сонымен қатар осындай тәсіл жария болу үшін рұқсат етілген құрылғыларды пайдалануға мүмкіндік береді, бұл ақпаратты жоғалтудан шығынды ешқандай да азайтпайды.

DeviceLock USB-портқа қосылған барлық құрылғыны, оның ішінде пернетақта мен тінтуірді бақылауға қабілетті. Бұл өнімнің оны қосу (портқа) интерфейсі бойынша кез келген құрылғыны бақылауға мүмкіндік беретін ішкі сәулетінің құрамы. Қосылатын құрылғының сериялық нөмірін кіруге рұқсат ету туралы шешімді қабылдау үшін база ретінде пайдалану корпоративтік желіден тысқары орналасқан ноутбуктарды пайдаланушылар үшін қолайсыздыққа әкеп соғады. Жаңа құрылғыларды қашықтықтан тіркеу үшін құрылғының нөмірі хабарланатын басқарушымен дауыстық байланыс пайдаланылады, ол жауап ретінде оның уақытша активациясының кодын айтады. Қауіпсіздік тұрғысынан алғанда кез келген құрылғыны қашықтықтан қосу мүмкіндігі деректерді инсайдерлерден қорғау идеясының өзін тығырыққа әкеп тірейді.

Көшірілетін ақпараттың кез келген серверлік ДББЖ-ға қоса көшірілуі (көлеңкелі көшіру деп аталатын) мүмкін екенін атап өтеміз. Репозитарий көшірілген файлдардың түпнұсқаларының көшірмелерін, оның атрибуттарын (авторы, өзгертілген уақыты, аты, кеңейтілуі, мөлшері, байланыстырылған қосымшасы), көшіру уақытын және қызметкердің идентификаторын сақтайды.

Қорытындысында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде ақпаратты жария болудан қорғаудың тиімді жүйесінің деректерді өткізудің барлық тиімді арналарын – автоматтандырылған ақпараттық шағын жүйелерді, почтаны, Интернетті, ауыспалы тасымалдауыштарды және т.с. қамтитынын атап өтеміз. Ауыспалы тасымалдауыштарға және мобилдік ақпарат құрылғыларға қатысты айтсақ, онда филиалда CD, FDD-жетектер, ауыспалы тасымалдауыштардың бағдарламалық - USB-порттары нақты түрде ажыратылған. Бұл ретте пайдаланушылардың сыртқы тасымалдауыштарға кез келген мәліметті, мысалы құпия емес файлдарды жазып алуға мүмкіндігі жоқ. Басқаша айтсақ, дербес компьютердің оң функционалдылығының бір бөлігі құнсызданып отыр.

USB-порттарды оқшаулаудың қолданылып отырған әдісі барлық USB-құрылғыларды оқшаулауға кепілдік бермейді, себебі тек бұрын пайдаланылған USB-құрылғылар ғана

оқшауланады. Ауыспалы тасымалдауыштарды және мобилдік құрылғыларды толық оқшаулауды және пайдалануды бақылау мақсатында жоғарыда аталған бағдарламалық құралдарды сатып алудың экономикалық мақсатқа сай болуын қарастыруды ұсынамыз.

Теңге айналысы – экономика көрсеткіші

Балахметов А.А.,
ҚР Ұлттық Банкінің Қолма-қол ақшамен жұмыс департаменті
қорларды жоспарлау басқармасының бастығы

Ұлттық валюта елдің экономикасына қызмет ететін қолма-қол ақша айналысы құралы болып табылады. Сондықтан да қандай да болмасын себептерден туындайтын экономикадағы барлық техникалық, құрылымдық және жүйелік өзгерістер қолма-қол ақша айналымында көрінеді, себебі олардың айналысында жаңа немесе өзгерген жағдайлар тудырады.

Кез келген валютаның жұмыс істеуі ол айналыста жүрген елге немесе аймаққа тән бірқатар өзіндік ерекше факторларға негізделген. Бұл факторларға тұтастай алғанда экономиканың, қаржы жүйесінің және жекелеген салалардың ағымдағы жай-күйінен туындайтын таза экономикалық сипаттағы себептер, сондай-ақ ақы төлеудің электрондық тәсілдері үшін мүмкіндік беретін балама төлем құралдарының таралуы мен олардың сенімділігін және тіпті халықтың әр түрлі топтарының кірістер деңгейіне, есеп айырысу орнына, тауарлар және қызмет көрсетулерді сатып алу мақсаты мен сомасына байланысты қолма-қол ақшаға немесе жекелеген номиналдарға немесе өзге де төлем құралдарына басымдық беруі кіреді. Атап көрсетілген факторлардың әрқайсысы әр валюта үшін қолма-қол ақша айналымындағы өзіне тән ерекшеліктерді қалыптастыра отырып, ақша айналысына ықпал ету дәрежесі бойынша әр түрлі рөл атқаруы мүмкін.

Қазақстанда қолма-қол ұлттық валюта теңге басқа төлем құралдарымен салыстырғанда басым орынға ие және оның айналыстағы айтарлықтай дәрежедегі өзгерісі ел экономикасындағы әр түрлі сипаттағы өзгерістерге негізделген. Тұтастай алғанда теңгені айналысқа енгізген сәттен бастап экономиканың қолма-қол ақшаға қажеттілігінің тұрақты түрде өсіп отырғаны байқалады. Алайда өсу қарқыны жылдан жылға өзгеріп отырады және қолма-қол ақшаға сұранысты тудыратын себептерге тәуелді болады.

Ұлттық валюта жұмыс істеген алғашқы жылдары сұраныс негізінен инфляциялық қысым, банк аясына сенімділіктің төмен дәрежеде болуы, жалпы халық үшін балама төлем құралдарының қол жетімсіздігі, шетел валютасынан басқа жинақ ақшаны сақтауға арналған сенімді құралдардың іс жүзінде толықтай болмауы есебінен қалыптасты. Осы кезеңде айналыстағы қолма-қол ақшаның орташа жылдық өсуі 48% құрады. Әлемдік қаржы нарықтарындағы дағдарысты жағдайлар асқынған және Қазақстанның экспорттық тауарлар конъюнктурасы нашарлаған кездегі қолма-қол ақшаға сұраныстың азаюымен қатар сол кезеңде айналыстағы қолма-қол ақша массасы артық болып шыққан және Ұлттық Банк қолма-қол ақша сомасының төрттен біріне жуығын айналыстан алған 1998 жыл ерекше жағдай болып табылды.

Жаңа мыңжылдықтың алғашқы жылдары елдің қаржы жүйесіндегі ахуалдың тұрақтануымен, экономиканың бірқатар салаларының орнықты дамуымен, инфляция деңгейінің төмендігімен сипатталады. Осы кезеңде халықтың салымдарын сақтандыру жүйесі ендірілді, ол жинақ ақшаны экономикалық айналымға тартуға алып келді. Қазақстанның ипотека компаниясын құру банктердің құрылыс саласын және халықты тұрғын үй сатып алуға ғана емес, сонымен қатар басқа да мақсаттар үшін кредиттеуін жандандыруға қозғаушы күш болды. Жұмыс істей бастаған Процессинг орталығы банктердің төлем карточкаларын шығаруын жандандыруға жанама түрде себепші бола отырып, қаржы институттары арасында транзакцияларды жүзеге асыруды оңайлатты. Инфляция орталық банкке инфляциялық таргеттеу саясатына көшуге мүмкіндік жасай отырып, 10% шегінде тежелді. Халық кірісінің өсуімен қатар осы оң өзгерістер қолма-қол ақша айналысына ықпал етпей қалған жоқ. Нәтижесі ретінде қолма-қол ақша айналымында өзгерістер болды. Қолма-қол ақшаға сұраныс М0 агрегатының ұлғаю үрдісін сақтады. Алайда, бұл өзгеріс агрегаттың

32 % аспайтын мөлшерде бірқалыпты, орташа жылдық өсу қарқынымен жүрді. Әрине, ең алдымен маусымдық факторларға негізделген қолма-қол ақшаға тосын сұраныс орын алған кезеңдер де болды, бірақ олар, экономикадағы қолма-қол ақшаның жеткіліксіз болуынан сұраныс төмендеген немесе болмаған кейінгі кезеңдермен қалыпқа келтірілді.

Бұл жағдайларда сандық өзгерістерге айналыстағы ақшаның номиналдық құрылымы ұшырады. Іскерлік белсенділік жоғары және қолма-қол нысандағы төлемдердің айтарлықтай позициясын ұстап тұру кезінде ірі сомада есеп айырысуға қолайлы болғандықтан банктер тарапынан да және оның клиенттері тарапынан да жоғары номиналдарға сұраныстың жоғары болғаны байқалды. Мұның өзі банкноталар мен монеталар құрылымына айтарлықтай қиғаштық әкелуі мүмкін еді, ол ұсақтау және айырбастау операцияларын кедергісіз жүзеге асыруға қажетті төменгі номиналдардың жеткіліксіздігінен туындайтын жанама инфляциялық қысымға әкеліп соқтыруы ықтимал болатын.

Жоғары іскерлік белсенділік жағдайларында коммерциялық банктер арқылы өтетін қолма-қол ақша құрылымы сапалық жағынан өзгерді. Кассалық айналымдардың шығыс бөлігінің өсу қарқыны кіріс бөлігінің қарқынынан айтарлықтай асып түсе бастады, мысалы, кейбір кезеңдерде банктерге қолма-қол ақша қайтару коэффициенті 80% дейін төмендеді, айтарлықтай мөлшерде ақша сомасы банк жүйесіне соқпастан айналымда қалатынын көрсете отырып, сирек жағдайда ғана 90% асты. Әдетте, түсімдер баптарының ішінде тауарлар, жұмыстар мен қызмет көрсетулер сатудан түскен түсімдер, депозиттердің әр түрлеріне түсімдер, валюта сатып алудан түсімдер басым орынға ие болды. Берудің негізгі бөлігін тауарлар, жұмыстар мен қызмет көрсетулер сатып алуға, кредиттер беруге, шетел валюталарын сатып алуға арналған шығыстар бабы қалыптастырды. Банктердің өздерінің төлем карточкаларын белсенді эмиссиялауы банкоматтарға салынатын сомалардың ұлғаюынан көрінді, себебі карточкалар негізінен карт-шоттағы қаражатты қолма-қол ақшаға айналдыру үшін пайдаланылады және сирек жағдайда төлемдерді жүзеге асыру үшін пайдаланылады. Қалыптасып отырған жағдай, бір жағынан, карточкалар бойынша төлемдер жүргізудің техникалық талаптарымен түсіндірілді: сауда нүктелеріндегі карточкалар бойынша ақы төлеуге арналған терминалдар желісінің дамытылмауы және бар желілердің өткізу қабілетінің жеткіліксіздігі болды. Басқаша алғанда, карталарды пайдалана отырып төлемдер жүргізілгені үшін тарифтердің барынша жоғары болуы қолма-қол жасалмайтын есеп айырысудың осы түрін жандандыруға кедергі болды.

Теңге айналымына маусымдық факторлар ықпал етеді. Қолма-қол ақшаның неғұрлым көп сомасы қаңтарда, әдетте, жуықтап алғанда өткен жылғы желтоқсанда айналысқа шығарылған сомаға тең немесе одан аз мөлшерде алынады, бұған қаржы жылы аяқталған кезеңде оларға белсенді сұраныстан кейін экономикадағы қолма-қол ақшаның артық шығуы және алдағы жаңа жылдық мерекелерге байланысты шығыстардың өсуі себепші болды. Ақпаннан бастап мамырға дейінгі аралықта айналысқа ақша шығару есебінен М0 ұлғаюы ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қызметінің жандануы аясында бірқалыпты қарқында болды. Жазғы айларда шығыс мөлшері ұлғаятын демалыстар маусымынан басталуы себепті айналыстағы теңге сомасы өседі. Күзде экономиканың қолма-қол ақшаға қажеттілігі төмендейді. Жылдың соңғы айында айналысқа ең көп сома шығарылады.

Қазақстан аймақтарындағы экономиканың қандай саласының болмасын аумақтық қатысуы қолма-қол ақшаның миграциясын айқындайды. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы шоғырландырылған солтүстік аймақтардан ақша ел астанасы Астана қаласына және одан әрі оңтүстікке – Алматы қаласына миграцияланады. Батыс облыстарда орналасқан экономиканың жоғары кірісті мұнай өндіру секторы ішінара оңтүстік ауыл шаруашылығы аймақтарына миграцияланады, бірақ негізгі бөлігі елдің қаржы орталығына – осы мәртебесіне байланысты және іргелес аудандарымен қоса алғанда халықтың тығыз орналасуына орай негізгі сауда орталығы болып табылатын Алматы қаласында қалады.

Соңғы жылдары Қазақстан экономикасына басқа елдер экономикасының қаржы секторына, өндірістің өзге де салаларына әсер еткен АҚШ-тағы ипотекалық дағдарыстың теріс салдарлары айтарлықтай ықпалын тигізді. Қазақстанның банктері, бұрын, ішкі нарықта

операцияларды жүзеге асыру үшін алынатын қарыздарды тарту мүмкіндігі бола отырып, қазіргі кезде іс жүзінде мұндай мүмкіндіктен айырылды және олардың кейбіреуі өзінің банк қызметі нарығына қатысуын қысқартуда. Соның салдары ретінде экономика кредиттік ресурстардың жетіспеушілігін бастан кешіруде. Осының барлығы ұлттық валюта айналысында да көрініп отыр.

Өткен жылдары қалыптасқан үрдістер, тұтастай алғанда, қолма-қол ақша ағынының сандық қысқаруын қоспағанда, өзгеріссіз қалуда. Қолма-қол ақшаға сұраныс азайды және нәтижесінде қолма-қол ақшаны айналысқа шығару қысқарды. Банктер арқылы өтетін ақша ағыны сандық қана емес, құрылымдық өзгерістерге де ұшырады. Кредиттеу баптары бойынша берілетін сома айтарлықтай қысқарды, депозиттік шоттарға түсімдер азайды. Номиналдық құрылымда басқа номиналдармен салыстырғанда айналыстағы саны бәрінен көп болатын орта номиналға қатысты өзгерістер болды. Осыдан екі жыл бұрын орта номинал 1000 теңгелік банкнота болып табылса, енді 2000 теңгелік болды, бұл басқа номиналдар үшін жаңа талаптар қалыптастырады. Мысалы, төменгі құндағы банкноталардың жарамдылық мерзімі қысқарады, 5000 теңгелік банкнота жинақтау құралы ретінде өз функциясын қысқартып, төлем құралы ретінде неғұрлым белсенді пайдаланыла бастайды.

Алайда, кейбір елдерде олардың банк секторында дағдарыс жағдайы пайда болғаннан кейін орын алып отырған айналыстағы қолма-қол ақшаның ұлғаюы Қазақстанның Ұлттық Банкі және Үкіметі қабылдаған елдегі ахуалды тұрақтандыру жөніндегі шаралардың арқасында Қазақстанда қайталанған жоқ.

Қазақстан экономикасындағы объективті себептерден болған өзгерістер, қолма-қол ақша айналысынан да көрініп отыр. Ұлттық валютаға тигізілген ықпал теңге жұмыс істейтін жағдайлардың өзгеруінен және қолма-қол ақша айналымын сипаттайтын көрсеткіштердегі өзгерістерден көрінуде. Атап айтқанда, банкноталар мен монеталар айналысының режимі айтарлықтай өзгермейді.

Кенірек ойлап, айналаңа алыстан қарап, көбірек таны және ең бастысы өз күшіңе сенімді бол

Жұмабаева Г.И.,
ҚР Ұлттық Банкінің ММ Қостанай филиалы
директорының орынбасары

*Бірге жиналу - басталуы
Бірге ұстап тұру – прогресс
Бірге жұмыс істеу – жетістік
ҚІӨҚ девизи*

Табиғаттың өзі әйелді үйлесімділік жасауға, барлығы да өз бақытын табатындай отбасын құруға жаратқан. Ал шығыс әйелінде егер оның мейірімділігі, инабаттылығы, үлкендерге құрметпен қарауы және жұмсақтығы отбасында, тұрмыстық нормаларда өзінің үйлесімді әлемін жасаса, онда қоғамдық өмірде, мемлекеттік қызметте, кәсіпкерлікте ең басты құралы тәжірибе, даналық, әрдайым нартәуекелге бел будыратын кәсібилік және әрине жұмыста ер-азаматқа тән жігер болады.

2008 жыл мен үшін Қазақстан Іскер әйелдері қауымдастығының Қостанай филиалына мүше болуымнан басталды (ҚІӨҚ). Бұл саясатта, мемлекеттік басқаруда, бизнесте, ғылымда, білім беруде, денсаулық сақтауда, мәдениетте және т.б. қоғамның іскерлік саласында жұмыс істейтін әйелдерді біріктіретін республикалық қоғамдық үкіметтік емес ұйым. Оның қатарында 5000 жуық адам бар және бүкіл еліміз бойынша 20 аймақтық филиалдары бар. ҚІӨҚ – бұл мүдделер бойынша бірігу. Дербес, күшті өмірге бейжай қарай алмайтын әйелдер өздері бірдеңе жасауға, өздері бірдеңені өзгертуге, өздері жобалар мен идеяларды іске асырып, осылардан қанағаттануға ұмтылыс білдіруге біріккендер.

Бүгін ғаламат жаһандану әлемінің заңы бойынша өмір сүріп, жұмыс істеуге тура келеді, қазірдің өзінде қазақстандықтар осы стандарттарда өздерін қолайлы сезініп, өздерінің өлшемдерімен қабылдауда. Қазақстанның әйелдері де өздерін өмірдің барлық салаларында – билікте, кәсіби қызметте, саясатта жан-жақты көрсете білуде. Бұл – үрдіс. Постулаттар өзгеруде, басымдықтар өзгеруде, ұрандар өзгеруде. Бүгін білімді, сауатты, айтарлықтай жетілген әйел - өз күйеуі мен балалары үшін, әріптестері мен достары үшін үлгі болуда. Бірақ оның «зорыққан» үлгі болмауы үшін қоғамда әйел әлеуетін дамытуға барлық жағдай жасау керек.

Қауымдастықтың алдына қойған мақсаты мен міндеті – қызмет саласына және әлеуметтік бағытына қарамастан іскер әйелдің жоғары мәртебесі мен бет-бейнесін қалыптастыру; бастамашылықты, іскерлікті, жаңашылдықты дамытуға бағытталған іскер әйелдердің күш-жігерлерін шоғырландыру; азаматтық қоғам құру мен демократияны дамыту жағдайларында әйелдерге әлеуметтік және өмірлік бағдар алуларына жәрдемдесу.

Менің Қауымдастық алдында сөз сөйлеуіме ең алдымен адамдармен пікірлескенім мүмкіндік берді, қызықты және достық ниеттегі адамдармен сөйлесіп, танысу қажет болды, өзімнің жалпы іске пайдалы екендігімді, жалпы ортаға қажеттілігімді, сыйымдылығымды сезіну құаныш сыйлады. Пікірлесу, әңгімелесу, келісім орнату, қажет ақпараттар алмасу арқылы әлеуетті мүмкіндіктерді іске асыру өз ойымды білдіруіме мүмкіндік жасады. Сондай-ақ Қауымдастықтың облыстық филиалының негізін қалаушы әрі бірінші төрайымы Р.Ш. Бектұрғанованың беделі зор рөл атқарды, ол ҚІӨҚ алғашқы аймақтық филиалдары бірінің қалыптасуына және жұмыс істеуіне көп күш-жігер жұмсады, ол қазір облыстық мәслихаттың депутаты, педагогика ғылымдарының докторы.

Қостанай облысы бойынша Іскер әйелдердің қауымдастығы 10 жылдан астам жұмыс істейді, құрамында 100-ден астам адам бар, оның тең жартысынан астамы Қостанай облысы бойынша аудандық және ауылдық өңірлердің өкілдері. 2007 жыл бойына филиал

«Ауылдағы азаматтық бастама» бағдарламасы бойынша жұмыс істеді, нәтижесінде облыстың барлық аймақтарында ҚІӨҚ-тың филиалдық тораптарының құрылды. Бұл биліктің жергілікті атқарушы органдарымен және жеке бизнеспен тығыз ынтымақтастық әрі әлеуметтік әріптестік арқасында мүмкін болды.

Жергілікті деңгейде гендерлік саясатты іске асыруға, оның ішінде гендерлік кемсітушілікті түбірімен жоюға қазір баса назар аударылады. Қостанайда көп жыл қатарынан жетекшілік мектебі жұмыс істейді, ол көптеген әйелдерді саясатқа қатысуға дайындады, қалалық және облыстық мәслихаттарда 25-30% әйел депутаттардың болуы – бұл мектептің жүйелі жұмысының нәтижесі.

Қазақстан әйелдерінің еліміздің қоғамдық, саяси өміріне қатысуларының маңыздылығы мен мәні бүгінгі күні даусыз мәселе. Бұған Астана қаласында 2008 ж. 25-26 маусымда өткен іс-шара дәлел бола алады. «Rixos President Hotel Astana» қонақ үйінде ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінің қолдауымен Әйелдердің екінші Еуразиялық Саммиті (EWS-2) өтті, оның ұйымдастырушысы «Қазақстан Іскер әйелдері қауымдастығының» республикалық қоғамдық бірлестігі. EWS-2 саммитінің жұмысына Қазақстанның барлық аймақтарынан және он төрт басқа елдерден 400-ге жуық басшылар мен қоғамдық, саяси, сараптамашылық және бизнес ұйымдардың өкілдері қатысты.

Қостанай облысы бойынша Іскер әйелдердің қауымдастығының өтініші және ҚР Ұлттық Банкі басшылығының рұқсаты бойынша (ол үшін рахмет айтамын) мен осы Саммитке қатыстым. Менен басқа ҚР Ұлттық Банк жүйесінен менің әріптесім ҚРҰБ Батыс Қазақстан филиалынан Сатыбалдина Ғалия Кәмшатқызы қатысты, ол сондай-ақ «Қаржы» саласында «Қазақстан әйелдерінің жетістіктерін қоғамдық бағалау «Ажар» ұлттық сыйлығы» конкурсының қатысушысы болды.

EWS-2 шеңберінде мынадай іс-шаралар өткізілді:

1. «Өзара іс-қимыл арқылы прогреске жету» халықаралық конференциясы - 2 күн.
2. Жетекшілер шеруі.
3. Халықаралық деңгейдегі жетекші жаттықтырушылармен шеберлік сыныптары: қаржылық әл-ауқат, жетекшілік және адамдарды басқару мәселелері бойынша - 2 күн.
4. «Қазақстан әйелдерінің жетістіктерін қоғамдық бағалау «Ажар» ұлттық сыйлығы» Республикалық конкурсының лауреаттарын марапаттау рәсімдері.

ҚР әйелдерінің II Еуразиялық саммитіне дейін мен ҚӘІҚ қарапайым аббревиатурасымен аталатын әйелдердің үкіметтік емес бірлестігінің күш-қайратын соңына дейін жете түсінбеген едім. Қазақстан Іскер әйелдері қауымдастығы – бұл біздің жас республикамыз батыл арқа сүйейтін адамзаттың күшті, қайратты жаратылған «нәзік» жартысы. Және бұл орынсыз батырсыну емес, мемлекетке сөзбен емес нақты іспен шын жүректен көмек көрсетуді қалайтын іскер әйелдің дұрыс, ұқыпты және ойлы ақылының қандай екендігін өз көзімен көрген парасатты және толық саналы түрде қалыптасқан адамның тұжырымдамасы. Ал бұған әйелдің ұйымдастырушылық қабілетін, оның энтузиазмы мен тек әйелге ғана тән адалдық пен ақ пейілділігін қоссаңыз, онда тау қопаруға болады. ҚӘІҚ-ның да тілегі осы.

Саммиттің актуалдылығы және қажеттігі туралы оған Гендерлік саясат және әйелдердің жағдайын жақсарту мәселелері жөніндегі БҰҰ Бас Хатшысының орынбасары Рейчел Майанджаның, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті қорының төрайымы Д.Н. Назарбаеваның, Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрі М.А. Құл-Мұхаммедтің, ТМД елдері бойынша (UNIFEM) әйелдер мүдделері БҰҰ Даму қорының өңірлік директоры Д. Сартбаеваның, «Атамекен одағы» Қазақстан Ұлттық экономикалық палатасының төрағасы А. Перуашевтың және көптеген басқалардың қатысуы фактісі көрсетті.

Саммитте мен бұл ұйымның республиканың барлық түкпірінен өз тәжірибелерімен бөлісуге жас астанаға жиналған озық өкілдерін көрдім. Өз жүректерінің жылуын отбасы мен жұмысқа ғана бөліп қоймай, мемлекеттік проблемаларға, қиын жағдайларға тап болған

балаларға да, осы әлемнен әлі де өз орындарын іздеп жүрген әйелдерге де қалай бөліп бере алатындарын көрдім. Кең пейілді адамдардың нақты көмегінсіз, олардың қолдауынсыз және іскерлік қатысуынсыз кедергілер мен қиындықтарды жеңу мүмкін емес. Қазақстанның әртүрлі түкпірінен келген әріптестерімді тыңдадым және таңдана отырып, барлық облыстық ҚӘІҚ филиалдарының өз Отандарына деген патриотизмдік рухтарын бойларына сіңіргендіктеріне шүбәсіз сендім.

Мен барлығына жауапкершілікпен қарайтын азаматтар тәрбиелеген республикам үшін қуандым. Бұл тек бір қыры ғана, басқасы және мен бұған сенімдімін – табиғаттың өзі әйелдік тіршілікке бейімдеген қазақстандық әйелдердің отбасын құруға деген жетістіктерінің құпиясы. Бірақ әйел сырттан бақылаушы болып қала алмайды. Бұл саммитке қатысушылардың сөздерінен аңғарылды. Олардың іскерлік әңгімелерінен әлі де болса бәріміз атқаруымызға тиісті орасан жұмыстар байқалып тұрды. Менің құрбыларымның көздерінде тұтас алғанда қоғам үшін, басқалар үшін көптеген жасампаз істер атқаруға деген құлшыныс оты жанып тұрды. Мен басқаларға неғұрлым көбірек берсең, олар саған одан да көп беретінін нақты сезіндім.

Саммит сияқты іс-шаралар туралы бұрын басқалар айтқанда осындай форумдардың маңыздылығы мен күшін жете сезінбейтінсің, өзің қатыссаң көп нәрсеге үйренуге болады екен. Мен оны өз басымнан өткердім. Әйелдер қозғалысы жетекшілерінің энергиясынан тек Қазақстан ғана емес, ТМД елдері және алыс шетелдер де аккумулятор сияқты энергия алды. Өзбекстаннан, Латвиядан, Әзірбайжаннан, Тәжікстаннан, Түркиядан келген әйелдердің тәжірибелері көңіл қоярлықтай болды. Иә, біз біріккенде күштіміз, біз бірге көп нәрсе жасай аламыз. Елдің Президенті де, мемлекет те біздерден нақты істер тосатындығы қандай керемет десеңізші! Біз олардың сенімдерін ақтай алатынымызға сенемін.

Сондай-ақ көңілімде Астанаға деген мақтаныш сезімі орнады. Өйткені форум жас астанамыздың 10 жылдық мерейтойы қарсаңында өткен болатын. Қысқа уақыттың ішінде арман қаланы, болашақтың қаласын тұрғызу қандай ғажап десеңізші! Бұл ғажайыпты жасаған біздер, қазақстандықтармыз. Саммит қонақтарының көркіне сәулеті жарасқан сұлу астана туралы пікірлері бізді қуанышқа бөледі. Өмір шындығына айналған сәулеттік жасампаздық өнерді көріп кеудемізді қуаныш кернеді! Менің осындай ғажайып елде тұратыным қандай жақсы.

Еуразиялық саммиттен алған әсерімді мемлекеттің тағдырына бейжай қарай алмайтын, оның өсіп-өркендеу болашағына қатысы бар жұмыстас әріптестеріммен бөліскім келеді. Сондықтан әйелдердің үкіметтік емес бірлестіктерінің ең басты міндеті – біздің қолдауымызды қажет ететін адамдардың жүректерін жан жылуымен жылыту. Саммит маған кеңірек ойлап, айналаға алыстан қарап, көбірек тануыма және ең бастысы өз күшіме сенімді болуға көмектесті. Біздер, әйелдер, көп нәрсе істей аламыз. Әйелдердің жылуы мұз боп қатқан жүректерді де ерітеді. Сөзімнің соңын Қазақстан Іскер әйелдері қауымдастығының президенті Р.Б. Сәрсембаеваның сөзімен аяқтағым келеді: «Біздер, қазақстандықтар, онша көп емеспіз – кеңбайтақ елде небары 15 миллионнан сәл ғана асамыз. Сондықтан барлық адам ресурстары, оның ішінде әйелдер еңбегі бүгін күннің талабына, қажеттілігіне айналуда тиісті».